

Interview

IN GESPREK MET

FARC-kopstuk Nijmeijer
over revolutie

Wedstrijd

INKSPOTPRIJS

Cartoons in de klas

Maatschappij & Wetenschap

DUNNE IDEOLOGIE

Populisme

Lesmateriaal

JE MOET TOCH WAT!

Burgerlijke
ongehoorzaamheid

(R)EVOLUTIE

HOE ZIT DAT NU MET ETNISCH PROFILEREN?

Waarom word je zonder duidelijke reden door de politie gecontroleerd? Wat kun je er tegen doen? Amnesty's workshop *Een kwestie van kleur?*, speciaal ontwikkeld voor het mbo, geeft hier antwoord op.

De workshop bestaat uit een korte film, opdrachten en debat. Wat de workshop uniek maakt is dat deze wordt gegeven door *peer educators*, jongeren die zelf met etnisch profileren te maken hebben gehad.

**BESTEL DE GRATIS
AMNESTY-WORKSHOP
VOOR HET MBO!**

Vraag 't aan op amnesty.nl/gastles

AMNESTY
INTERNATIONAL

Wil je in je lessen aansluiten bij actuele gebeurtenissen, maar ervaar je hiaten in je kennis over de islamitische wereld?

**Leiden Islam Academie van de Universiteit Leiden en de VGN Commissie
Wereldgeschiedenis organiseren nascholingsconferentie vmbo/mavo – havo – vwo
EUROPA EN DE ISLAMITISCHE WERELD
GEDEELDE GESCHIEDENIS, VERSCHILLENDE PERSPECTIEVEN**

Programma:

- **Openingslezing** prof. dr. Maurits Berger
- **Training** *Omgaan met gevoelige onderwerpen in de klas*
- **Workshops** *Andalusië* (prof. dr. Maaïke van Berkel, drs. Liane Vissers, dr. Corien Vuurman), *Abbasidisch Kalifaat* (prof. dr. Maaïke van Berkel, drs. Liane Vissers), *Ottomaanse Rijk* (prof. dr. Maurits Berger, Kasim Tekin), *Islam in Nederlands Indië* (prof. dr. Remco Raben, dr. Corien Vuurman), *Islam in West Europa* (prof. dr. Maurits Berger, Kasim Tekin), *Van karavaan tot dhow. Handel op het kruispunt van drie continenten.* (dr. Herman Kaptein, drs. Marian Heesen)
- **Plenaire discussie** over 'islam in de klas'
- **Culturele toegift**

Voor wie: docenten geschiedenis en maatschappijleer

Datum: 17 november 2017, 10.00-16.00 uur, Leiden

Kosten: kennismakingstarief: 90 euro (incl. koffie, thee, lunch, certificaat, lesmateriaal)

Aanmelden: leidenislamacademie@hum.leidenuniv.nl

• **VGN KLEIO**

 Leiden Islam
Academie
Universiteit Leiden

РЕВОЛЮЦИЯ!

Honderd jaar geleden vond de Russische Oktober-revolutie plaats. Een échte revolutie. Al bladerend door de maatschappij-leerboeken bleek de aandacht voor revoluties nogal magertjes. Spelen revoluties anno 2017 in Nederland

en omstreken geen rol meer? Vallen alle verklaringen voor maatschappelijke ontwikkelingen onder de noemer evolutie? Gebruiken we het begrip *revolutie* nu slechts voor nieuwe technologische hoogstandjes waardoor de originele politieke betekenis verloren dreigt te gaan? De beelden uit Catalonië herinnerden de kijker eraan hoe een revolutie eruit zou kunnen zien. Een volksofstand in een door Nederlanders geliefd vakantieland. De kiezers hadden een duidelijk doel voor ogen - een machtsovername door de onafhankelijkheid uit te roepen - en kozen voor een vreedzaam middel om dit te bereiken. Critici wijzen erop dat een aanzienlijk deel van de Catalaanse bevolking niet achter het referendum stond, maar voor een revolutie is dit ook niet nodig. Niettemin hoorde ik

het begrip revolutie in deze context zelden voorbijkomen. Laten we twee andere landen nemen waar wél een machtsovername tot stand kwam. Hoe verklaren we de opzienbarende verkiezingsoverwinningen van Emmanuel Macron en Donald Trump? Zijn dit revoluties of evoluties? Ruim een jaar geleden voorspelden weinigen dat Macron en Trump het tot staatshoofd zouden schoppen. Geen bloedbaden, maar wel een 'plotselinge verandering in de bestaande toestand' en een 'algehele ommekeer' (Van Dale). Hoe benoemen we al die andere snelle, technologische en maatschappelijke ontwikkelingen? *All inclusive*-revoluties zoals in het Rusland van 1917 zijn spaarzaam, maar dat is geen reden om het begrip in de geschiedenisboeken op te bergen.

IVO PERTIJS
hoofdredacteur

i.pertijs@maatschappijenpolitiek.nl

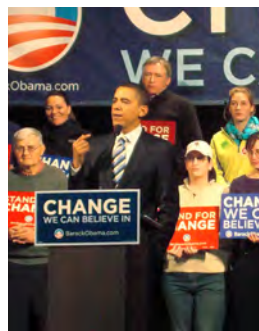
INHOUD

<u>3</u> REDACTIONEEL	<u>12</u> DIGITALE LEERMIDDELEN	<u>18</u> BURGERSCHAP MBO	<u>26</u> LESMATERIAAL
<u>4</u> FARC-KOPSTUK: REVOLUTIE	<u>13</u> INKTSPOTPRIJS	<u>20</u> DOCUMENTAIREMAKER: INDOCTRINATIE	<u>28</u> RECENSIES
<u>8</u> COLUMN	<u>14</u> COLUMN	<u>22</u> BÈTA	<u>30</u> NVLM
<u>9</u> VOX POPULI	<u>15</u> GEKNIPT	<u>24</u> MAATSCHAPPIJ & WETENSCHAP	<u>31</u> BIJZONDERE LES
<u>10</u> REVOLUTIE: KERNBEGRIJP?	<u>16</u> SEKSUELE DIVERSITEIT		

04

10

12

20

22

Tanja Nijmeijer (foto: Tanja Nijmeijer)

IN GESPREK MET FARC-KOPSTUK TANJA NIJMEIJER

'DE REVOLUTIE IS - NOG - NIET GELUKT'

Bijna twintig jaar geleden vertrok Tanja Nijmeijer naar Colombia. Als belangrijk kopstuk van de Revolutionaire Strijdkrachten van Colombia (FARC) was zij nauw betrokken bij de vredesonderhandelingen met de Colombiaanse regering. Nu verblijft ze in de transitiezone en houdt ze zich onder meer bezig met diverse onderwijsactiviteiten.

Maatschappij & Politiek sprak met haar.

IVO PERTIJS

Tanja Nijmeijer (1978) studeerde Spaans aan de Rijksuniversiteit Groningen. Na een stage in Spanje kreeg ze een baan aangeboden in het Colombiaanse Pereira. Een logische stap, laat Nijmeijer in een Skypegesprek weten. 'Ik kwam uit een klein dorpje (Denekamp) en ging naar Groningen waar mijn wereld wat breder werd. Ik verhuisde naar Latijns-Amerika om nog meer van de wereld te zien. Veel jongeren maken een soortgelijke keuze', verklaart Nijmeijer. Andere jongeren trekken volgens haar naar Australië of Zuid-Afrika, maar zij wilde destijds zelf naar Zuid-Amerika: 'In die tijd was ik weinig politiek en sociaal geïnteresseerd. Totdat ik in Colombia aankwam. Daar werd ik geconfronteerd met een werkelijkheid waar je moeilijk onderuit komt als je daar woont'.

Wat zag u daar?

'In Colombia zijn de verschillen enorm groot. Voor mij, als Nederlandse, was het heel frustrerend en confronterend om die verschillen te zien. Er zijn wijken waar mensen wonen in enorme luxehuizen met zwembaden, sauna's en chauffeurs. In diezelfde stad wonen mensen in krottenwijken. Dat is moeilijk te vatten. Als je daar dieper in graaft, wat de meeste toeristen niet doen en ik wel deed, dan zie je waar de onrechtvaardigheid uit bestaat. Ik dacht dat de staat er was om mensen in hun basisbehoeften te voorzien of mensen te helpen. Ik trok de arme wijken in en hoorde dat de staat mensen onrechtvaardig behandelde. De staat sloot mensen politiek uit en vervolgde mensen die het niet eens waren met de Colombiaanse staat of de elites. In de jaren tachtig was er een enorme politieke massamoord op de politieke tak van de FARC, de Patriottische Unie.

Vijfduizend leden van deze partij zijn vermoord. Dat was het werk van de Colombiaanse staat, samen met de paramilitairen.'

De stap om de jungle in te gaan lijkt mij een grote. Hoe kwam u tot deze beslissing?

'Het is niet een beslissing die je zomaar of impulsief neemt. Deze stap verloopt stapsgewijs. Ik werkte al met guerrilla's in de stad. Ik leerde ze kennen en kwam erachter wat voor soort mensen bij de FARC zaten. Ik kwam er al snel achter dat het beeld van de FARC als groep drugs-handelaren en narcoterroristen een mediaverhaal was. Deze mensen hadden politieke beweegredenen. Op een gegeven ogenblik kreeg ik de vraag of ik voor zes maanden de jungle in wilde. Dat wilde ik wel, vooral ook omdat ik nog steeds enkele twijfels over de FARC had, bijvoorbeeld over de kidnap-verhalen: waarom doen ze dat nou? Ik dacht dat de beste manier was om daarachter te komen door de jungle in te gaan en ze te leren kennen. Mensen worden zo vaak door de media gehersenspoeld met wat de gevestigde orde vindt. Toen ben ik de jungle in gegaan. Door wat ik daar zag werd ik dermate overtuigd en geïmpressioneerd dat ik besloot te blijven. Ik kreeg bijvoorbeeld antwoord op mijn vraag over financiële detenties, door de media "kidnappen" genoemd. Voor de guerrilla's was het zo klaar als een klontje. Het Colombiaanse volk moet belasting betalen aan de regering die daar haar oorlog van betaalt. Als ze dat niet doen gaan ze naar de gevangenis. De rijke mensen van dit land moeten dus belasting aan ons afstaan om onze oorlog te bekostigen. Als ze dat niet doen, gaan ze naar onze "gevangenis" die in de jungle is en mobiel is, omdat wij continu bewegen. Je kunt heel

lang en breed over de legitimiteit van die redenering discussiëren. Ik denk zeker dat deze activiteiten veel te lang door de FARC zijn voortgezet, wat ons politiek gezien enorme schade heeft opgeleverd. Maar voor de strijders was het niet meer dan logisch.'

Op een geven ogenblik stond u in het middelpunt van de aandacht in de Nederlandse media. Was u verrast over deze berichtgeving?

'Op dat moment zat ik nog in de jungle en hoorde ik er niet zo veel over. Dat drong pas door toen journalist Jorge Enrique Botero naar de jungle kwam om mij te interviewen. Hij stelde mij op de hoogte dat er in de media een soort van hype rond mij persoon was geweest, en wel op een erg negatieve manier. Toen ik later in Havana aankwam ging ik op onderzoek uit op het internet. Ik zag onder meer de dramaserie *Eileen*. Ik stond er versteld van hoe belachelijk slecht het leven in de guerrilla in die serie was weergegeven. Mensen weten niet goed hoe ze met mijn verhaal om moeten gaan en verzinnen er dan een verhaal omheen. Mensen weten niet goed wat ze moeten met "politieke beweegredenen" en als ze niet politiek bewust zijn, dan verzinnen ze gewoon iets anders, bijvoorbeeld dat ik dat ik verliefd was op een guerrillastrijder en daarom de jungle in ben gegaan. Er zijn verschillende verhalen omheen verzonnen, met vaak ook veel vrouwonvriendelijke elementen. Toen ik in Havana aankwam ging het er de Nederlandse media vooral om dat soort dingen te bevestigen: het avontuurlijke meisje, het naïeve meisje, de jungle-stoeipoes, de terroriste, de mevrouw met bloed aan haar handen. Het ging om de krantenkoppen; daar wordt geld mee verdiend.'

Vredesonderhandelingen tussen de Colombiaanse regering en FARC in Havana (foto: Gobierno Chili)

Waar moeten docenten vooral rekening mee houden als ze lesgeven over gebeurtenissen die buiten Nederland plaatsvinden?

'Docenten moeten zich realiseren dat de media niet alles zijn. Achter de media zitten geld, gewin en politieke belangen. Gebruik het internet om dingen zelf te onderzoeken. Je hoeft niet naar Syrië te gaan om te weten hoe het er daar aan toegaat. Op internet kun je verschillende partijen opzoeken. De media zijn niet objectief. Als ik de Nederlandse media over Poetin hoor, dan vraag ik mij af wat voor beeld mensen van Poetin kunnen hebben als ze elke dag dezelfde onzin krijgen voorgeschoteld. Ik ben echt geen Poetin-fan, maar ik weet wel dat Poetin ook zijn politieke beweegredenen heeft voor de dingen die hij doet of de beslissingen die hij neemt. Ik herinner mij nog hoe de Nederlandse media Chávez afschilderden, terwijl Chávez in Venezuela ook veel goede dingen heeft gedaan. Bekijk twee kanten van de medaille en niet alleen de kant die de gevestigde orde wil laten zien. Zelf ben ik natuurlijk ook het pispaaletje van de media geweest. Dan kom je erachter dat het allemaal niet zo objectief is als het lijkt. De media zeiden lange tijd dat ik een kind heb vermoord. Dat is door Beatrice de Graaf verzonnen in haar boek *Gevaarlijke vrouwen* en werd door vrijwel alle media klakkeloos overgenomen. Voor mij persoonlijk was dat heel zwaar. Ik kwam in Havana aan,

hoorde dit en dacht "jeetje", maar na tien minuten onderzoek op het internet kwam ik erachter dat ik ten tijde van die aanslag allang in de jungle zat. Iedere journalist had dat gemakkelijk kunnen nazoeken, maar niemand deed dat. Dan kom je er dus op een wel heel persoonlijke manier achter hoe de media werken.'

Hoe vond u het dat een terrorismeskundige als De Graaf zich destijds over u uitliet?

'Op zijn mildst zou ik kunnen zeggen dat ik de analyse over terrorisme van De Graaf basaal, weinig origineel en simplistisch vind. Wat vooral ontbreekt is een oorzaak-gevolganalyse. Er zijn niet-democratische vormen van regeren, onrechtmatige invasies en kolonisaties, die de oorzaak zijn van al of niet gewelddadige opstanden en protesten door de bevolking. Die opstanden zijn op hun beurt weer de oorzaak voor velerlei andere reacties (gevolg), die op hun beurt weer oorzaak zijn, enzovoorts. De geschiedenis is een dialectische aangelegenheid en geen opeenvolging van geïsoleerde gebeurtenissen. Wat daarbij eerder was, de kip of het ei, is soms moeilijk te bezien. De Graaf is een reclamebord voor wat de heersende politieke en neoliberale wereldorde vindt over wie terroristen zijn en wie niet. Dat is grof genomen alles wat naar links en anti-imperialistisch riekt, plus IS. Bijvoorbeeld: de Ku Klux Klan staat niet op

de Amerikaanse noch op de Europese lijst van terroristische organisaties, terwijl ze xenofob, racistisch, antisemit, anti-communistisch, antikatholiek, extreem-rechts en zeer gewelddadig tegen zwarte burgers is. Wat ze van mij vindt, vind ik eerlijk gezegd dan ook niet zo interessant.'

De FARC was van origine een revolutionaire beweging. Hoe kijken jullie nu tegen de revolutie aan?

'Natuurlijk is de revolutie - nog - niet gelukt. Als het gelukt was, dan hadden we de macht overgenomen, zoals dat in Cuba wel is gelukt. Dat is hier niet gebeurd. Op een gegeven ogenblik was er een soort van bewustzijn van beide kanten dat het conflict door niemand zou worden gewonnen. De humanitaire kant van het conflict begon steeds zwaarder te wegen. Het gaat om een conflict van 53 jaar dat enorme schade aan de civiele bevolking heeft berokkend. We hebben nu het idee om als politieke partij door te gaan, als politieke partij zonder wapens wel te verstaan. We hebben onze ideeën dus geenszins opgegeven, maar veranderen de middelen om ze te bereiken en hopen dat we mee kunnen doen in de politiek zonder te worden vermoord, zoals de gewoonte is in Colombia. In augustus hadden we ons eerste congres als politieke partij. We willen de doelen die we altijd al hebben gehad nu via een politieke weg bereiken.'

Op welk moment dacht u: er komt vrede?

'Als je bij de guerrilla gaat, dan word je aan het begin uitgelegd dat het om een tweesporenstrategie gaat: de militaire overname van de macht en een politieke. We hebben altijd open gestaan voor een politieke oplossing van het probleem. Tot het moment dat mij werd verteld dat ik was benoemd om in Havana aan het vredesproces mee te doen, stond ik er niet bij stil dat het tot een vredesproces zou komen, dat het weleens zou kunnen lukken. In het begin dacht ik "We zien het wel, we zien wel met wat voor houding de regering eraan komt, we zien wel of het deze keer goed gaat". Vier voorgaande vredesprocessen in Colombia mislukten. We wisten dat het moeilijk zou worden. We gingen er met enthousiasme heen en hadden een positieve instelling, maar wel denkende dat het over een of twee maanden afgelopen zou kunnen zijn en dat we weer naar de jungle terug zouden moeten keren.'

Hoe komt het dat het lijkt te gaan lukken?

'Het is niet de FARC of de regering die de doorslag geeft. Veel factoren spelen een rol. Bijvoorbeeld de bemiddelaars in

het vredesproces zoals, in Venezuela en Noorwegen. Zij speelden een belangrijke rol bij het zoeken naar oplossingen. Ook zijn er vredesdadens van beide kanten nodig; concrete gebaren van beide kanten die laten zien dat er vertrouwen kan worden opgebouwd. Een voorbeeld hiervan waren de zes eenzijdige staakt-het-vuren van de FARC, terwijl de regering gewoon doorging met bombarderen en oorlog voeren. Uiteindelijk kwam er een tweezijdig staakt-het-vuren, na veel aandringen, vooral door de bevolking. De FARC heeft in alle jaren van het vredesproces veel meer van die gebaren gemaakt dan de regering. Sommige gebeurtenissen braken het vertrouwen weer af, zoals de dood van verschillende guerrilla's in bombardementen door het leger of de slechte omstandigheden voor FARC-strijders in de gevangenissen. Maar uiteindelijk werd er wel vertrouwen opgebouwd. Dat kwam van twee partijen uit. Natuurlijk heeft ook het persoonlijke contact bij de onderhandelingen aan de tafel daar veel mee te maken. In het begin is alles onwennig, maar na verloop van tijd begin je elkaar te kennen, grapjes te maken en vertrouwen te kweken. Dat is ook erg belangrijk.'

Later dit jaar komen er diverse speciale tribunalen. Hoe belangrijk zijn deze tribunalen voor het vredesproces en het bij elkaar brengen van partijen?

'Het vredestribunaal en de waarheidscommissie gaan een belangrijke rol in het verzoeningsproces spelen. Zij maken deel uit van het vijfde punt van het akkoord, dat *Slachtoffers* heet. Volgens de principes van het vredesproces moesten de slachtoffers in het centrum van de onderhandelingen staan, en dat is naar mijn mening ook gebeurd. De slachtoffers hebben meegedacht met het vredesakkoord; het akkoord is aan hen voorgesteld. Zij gaven aan dat voor hen de waarheid centraal staat, meer dan gevangenisstraffen. Straffen zijn gebaseerd op een gevoel van wraakzucht. Dat is respectabel natuurlijk, sommige mensen voelen dat nou eenmaal zo. Maar de groep slachtoffers die voelen dat ze meer gebaat zijn bij de waarheid - die willen weten wat er nou met hun zoon, vader of geliefde is gebeurd - is veel groter. Daarbij gaan het vredestribunaal en de waarheidscommissie een belangrijke rol spelen. Als een persoon voor het vredestribunaal komt en meewerkt door de volledige waarheid te vertellen, dan leidt dat tot strafvermindering. Wie niet meewerkt kan een gevangenisstraf van twintig jaar opgelegd krijgen. Het systeem is erop gericht mensen te motiveren om de waarheid te vertellen. Het grote verschil met de waarheidscommissie is dat er bij de vredestribunalen straffen kunnen worden opgelegd. Aan de waarheidscommissie zijn geen consequenties verbonden.'

Er komen ook leden van het Colombiaanse leger bij het vredestribunaal voor.

'Dat klopt. Het vredestribunaal is ook voor mensen uit het Colombiaanse leger, dat een niet te onderschatten aandeel heeft gehad in mensenrechtenschendingen gedurende de oorlog. Er zijn bijvoorbeeld duizenden gevallen van *falsos positivos*: het doden van burgers en hen dan als guerrillastrijders aan de pers presenteren om een beloning of een extraatje van het leger te ontvangen. Er is ook de mogelijkheid om burgers, zoals zakenmensen, mediamagnaten of politici bij tribunalen voor te laten komen. Zij hebben vaak een veel grotere rol gespeeld in het conflict dan je eigenlijk zou denken. Bij een conflict denken mensen vaak dat er maar twee (of soms drie) partijen zijn; mensen met geweren in hun handen. Maar daarachter zitten ook mensen die bijvoorbeeld paramilitaire groepen financieren of met politieke beslissingen stimuleren. Deze mensen wassen hun han-

TERRORIST OF VRIJHEIDSTRIJDER?

Tanja Nijmeijer: 'Iemand wordt als *terrorist* of *vrijheidsstrijder* bestempeld door de heersende politieke wereldorde met de Verenigde Staten voorop, die daarbij nogal eens van mening veranderen al naargelang de politieke bondgenootschappen die ze aangaan. Toen de Taliban in de jaren tachtig nog *Mujahideen* heetten, werden ze door de wereld als vrijheidsstrijders gezien en door de Verenigde Staten bewapend. De Palestijnen worden door de Verenigde Naties als legitiem verzet gezien, terwijl ze voor Israël terroristen zijn. Het is een terrein dat openligt voor discussie, omdat er nog nooit een eenduidige definitie voor de term *terrorisme* is gevonden en er dus geen duidelijkheid is. Het hangt er maar net vanaf hoe jouw eigen politieke wereldbeeld eruit ziet. Als je in Colombia het platteland op gaat is het heel aannemelijk dat, als je mensen vraagt wat nou eigenlijk terrorisme is, de boeren als voorbeeld de Colombiaanse Staat of het leger geven, want boeren hebben heel veel te lijden gehad onder de Colombiaanse Staat, maar als je mensen uit de stad vraagt, zullen ze vaak antwoorden dat het juist de guerrilla's zijn. Wie heeft er gelijk? De wereld is niet zo zwart-wit als we vaak denken.'

den vaak in onschuld, terwijl ze een enorm groot aandeel in de oorlog hebben. Daarom is het vredestribunaal er ook voor die mensen.'

Moet u zelf ook voor het vredestribunaal verschijnen?

'We wachten af. Ik heb al eerder aangegeven dat ik niet met de media praat over dingen die door een tribunaal moeten worden besloten. Niet omdat ik bang ben, me schuldig voel of andere negatieve gevoelens daarbij heb, maar gewoon uit principe, omdat ik vind dat de media in het algemeen niet de plek zijn om over dat soort dingen te praten. Uit respect voor slachtoffers, maar ook uit respect voor de rechterlijke macht, in dit geval het vredestribunaal.'

Stel dat u een gastles maatschappijleer mag geven. Welke boodschap zou u vooral over willen brengen?

'Ik zou mijn persoonlijke verhaal vertellen. Ik wil een brug zijn tussen twee culturen, tussen een conflict dat zijn oorzaken heeft en een cultuur die niet weet wat oorlog of conflict eigenlijk betekent. Ik zou mensen ook willen laten inzien dat wat de media zeggen niet altijd voor waar moet worden aangenomen. Ik zou ook de nadruk leggen op het feit dat er een bepaalde wereldorde is die mensen als "terroristen" bestempeld, al naargelang politieke of economische interesses. Maar achter de strijd van "terroristen" ligt een gevoel van onrechtvaardigheid, vaak historisch scheve verhoudingen tussen landen, tussen culturen. Leer deze mensen begrijpen - ik zeg niet accepteren of gelijk geven - in plaats van gelijk te oordelen, dan kom je veel sneller tot een oplossing. Ik zou ook de FARC en het vredesproces als voorbeeld nemen, of bijvoorbeeld de PKK, met wie we ook veel contact hebben gehad toen we op Cuba zaten. Ik zou vertellen hoe deze organisatie door de Turkse regering totaal wordt zwartgemaakt en op de lijst van terroristische organisaties terecht is gekomen. Als je desalniettemin met een strijder van de PKK of FARC praat, de geschiedenis en de oorzaken van het conflict snapt, dan kweek je meer begrip. Je kunt het ermee eens zijn of niet, daar gaat het niet om, maar laten we niet oordelen uit onbegrip of angst. Ik heb eerlijk gezegd zoveel domme commentaren van Nederlanders over het conflict in Colombia of over de FARC gelezen. Mensen die de klok horen luiden maar geen flauw benul hebben waar de klepel hangt en wel hun mening direct klaar hebben.' ♦

STEF

VERANTWOORDELIJK, RESPECT EN TROTS

Ik heb er een hekel aan als iemand 'normen en waarden' gebruikt in plaats van 'waarden en normen'. Het lijkt mij dat je eerst voor een waarde gaat, voordat er een norm wordt opgeplakt. Het vooropstellen van normen maakt de regel belangrijker dan de waarde en dat mag volgens mij nooit een uitgangspunt zijn. Ik begrijp het overigens wel. Het is vele malen gemakkelijker om te bedenken wat je (niet) wilt en wat je ergens van vindt, dan te bedenken waarom je iets wilt of waarom je iets vindt. Maar als we ons nu eerst eens bedenken waarom we iets willen of waarom we iets vinden, misschien kom je dan wel tot een hele andere norm.

Ik heb het afgelopen schooljaar voor de verandering eens een zeer nuttige training gehad. Het doel van de training was te komen tot een eenduidige aanpak voor de groeiende groep moeilijkere leerlingen. Bij de eerste bijeenkomst had de trainer alle regels van onze school uitgeprint: drie A4'tjes vol met de regels uit de schoolgids en de lijst met aparte leerling- en docentregels. Er stonden dubbele, soms tegenstrijdige en onduidelijke regels in. We hadden door de jaren heen een heleboel normen verzameld, maar de waarden uit het oog verloren. Hij vroeg ons na te denken over wat wij nu echt belangrijk vonden om onze leerlingen mee te geven. Wij kwamen op drie waarden uit: verantwoordelijkheid, respect en trots.

Het komend schooljaar gaan wij met onze leerlingen over deze waarden in gesprek. We vertellen niet welke normen daarbij gelden, maar wij leggen uit wat deze waarden betekenen. Als leerlingen weten waarom wij als leraren iets willen en waarom we ergens iets van vinden, dan zijn ze slim genoeg om te bedenken welke normen daarbij horen en zullen ze zich daar op eigen initiatief aan houden.

Het 'normen-en-waardendebat' aangezwengeld door Jan Peter Balkenende bestaat dit jaar vijftien jaar. Hoewel het onderwerp nog altijd op de politieke agenda staat, zijn we er in onze pluriforme samenleving geen steek mee opgeschoten. Het is een flutdebat waar we direct mee moeten stoppen. Ik word er moe van om telkens te lezen dat de 'gewone Nederlander' last heeft van een 'vroeger-was-alles-beter-complex' met als oplossing een soort patriottisme. Misschien zouden we kunnen stoppen met de ander de norm op te leggen. Laten we een samenleving bouwen op waarden als verantwoordelijkheid, respect en trots. Iedereen mag daar dan zelf zijn eigen invulling aan geven. ♦

STEF VAN DER LINDEN
(*maatschappijleer.net*)

VOX populi

'HOE VER BEN JIJ BEREID VOOR JE IDEALEN TE GAAN?
LEERLINGEN VAN MBO-1 LANDSTEDE, OPLEIDING BEVEILIGING, TE ZWOLLE.

BAS BANNING

MELVIN (17)

JE MAG VER GAAN

'Ik vind wel dat je ver mag gaan, maar niet dat het uit de hand loopt en dat je rellen krijgt. Maar ik vind dat je wel je mening kan uiten. Misschien dat er later iets op mijn pad komt, maar daar kan ik nu nog geen uitspraken over doen.'

CHERRY (20)

NAAR DE PERS STAPPEN

'Ik zou dan bijvoorbeeld een petitie starten en als ik niet gehoord wordt wil ik naar de pers stappen of zelf een brief naar de Tweede Kamer sturen, zodat de mensen weten dat ik achter mijn standpunt sta.'

JISCA (17)

STRAATPROTEST ORGANISEREN

'Ik zou niet mensen bedreigen op internet, maar wel een straatprotest organiseren. Als je het ergens niet mee eens bent en je bent met meerdere mensen, dan mag je dat laten zien. Ik werk zelf nog niet, misschien dat het in de toekomst zou zijn, maar nu nog niet.'

EDGAR (16)

OP EEN RUSTIGE MANIER DEMONSTREREN

'Als ik iets graag wil of ik ben het ergens mee oneens, dan ga ik daar 100 procent voor. Ik zou, denk ik, een handtekeningactie voeren. Ik zou niet de straat op gaan want dat kan tot geweld escaleren. Ik zou, denk ik, op een zo rustige manier demonsteren maar wel om aandacht van de media te krijgen. Maar ik vind het wel prima zoals het nu is.'

WAAROM IS REVOLUTIE GEEN KERNBEGRIJF BIJ MAATSCHAPPIJLEER?

IN DE KRAMP

Bij het maken van een themanummer van *M&P* over revolutie komt de vraag op waarom revolutie geen kernconcept bij maatschappijwetenschappen is en het begrip niet in het examenprogramma van maatschappijleer/maatschappijkunde voorkomt. Opmerkelijk en daarom reden om op zoek te gaan naar verklaringen hiervoor.

LIEKE MEIJS

Om het etiket *revolutie* op veranderingen te kunnen plakken moet er sprake zijn van ontkenning van een plotselinge opstand of ommekeer in een maatschappij. Historici zijn het nogal eens oneens over wanneer een historische gebeurtenis wel of niet een revolutie mag worden genoemd. Daarnaast kiezen politici die een koerswijziging willen, soms voor de term revolutie. Het is een cultuur- en tijdgebonden begrip. Barack Obama liet het wel uit zijn hoofd om zijn voorstellen samen te vatten met de term revolutie. *Change* paste beter bij de Amerikaanse cultuur. Emmanuel Macron daarentegen beschrijft zijn politieke visie in een boek en koos voor de titel *Révolution* (2016)¹; in Frankrijk een geuzentitel, waarmee graag wordt gekoketteerd. Macron geeft aan dat er een nieuw hoofdstuk in de Franse politiek is aangebroken. Hij bepleit 'de band met de duizendjarige geschiedenis weer aan te knopen, waarin de staat van de kerk werd gescheiden, de verlichting plaatsvond, continenten werden ontdekt (...), waarin een nieuwe cultuur en sterke economie werd opgebouwd'. Hij stelt ingrijpende hervormingen voor, maar de term *revolution* is dan toch vooral beeldspraak.

CULTUUR- EN TIJDBEPAALD

De eerste verklaring voor het ontbreken van de term revolutie in de examenprogramma's is dan ook te vinden in de culturele bagage die het begrip met zich meedraagt en per land verschilt. In Frankrijk zal in het vak *Education Civique*², dat in alle niveaus van het onderwijs wordt gegeven en waarin de waarden die aan de Frans Republiek ten grondslag liggen, het begrip *revolution* zeker aan bod komen. De Nederlandse geschiedenis kent geen revolutionaire mijlpalen waaraan we bij burgerschapsvorming altijd weer zouden willen refereren. De Nederlandse revolutie aan het einde van de zestiende eeuw die in de Nederlandse onafhankelijkheid uitmondde, was niet echt een revolutie van het volk te noemen. Men schat dat de overtuigde calvinisten, de gangmakers van deze revolutie, destijds nog geen 10 procent van de bevolking uitmaakte. De Grondwet van 1848 kwam hooguit tot stand door een vreedzame revolutie, maar zelfs dat

begrip komt niet voor in de door mij geraadpleegde methoden maatschappijleer.

Een tweede verklaring ligt in de tijdgebonden kleuring van het begrip. Het lijkt er in deze tijd veel op dat iedere revolutionair snel een terrorist wordt. Beide streven naar radicale andere politieke doelen. Een revolutionair kan geweld onvermijdelijk vinden in het bereiken van zijn doelen, maar vaak is dit wel onderhevig aan discussie over wat voor geweld geoorloofd is. Een terrorist gebruikt geweld, waarbij het treffen van burgers al bijna de standaardstrategie is.

In 1985 pleegde een actiegroep een inbraak in het Ministerie van Economische zaken, waarbij geheime plannen voor de bouw van nieuwe kerncentrales werden gevonden en gepubliceerd. Tweede Kamerlid Wijnand Duyvendak was erbij en moest, toen dit later bekend werd, zijn Kamerlidmaatschap voor GroenLinks opgeven. Als actiegroep lid van Onkruid werd hij eerder veroordeeld. Hoewel in die tijd van een revolutionaire beweging werd gesproken, had deze actiegroep geen concrete plannen voor een alternatief staatsbestel. In het kader van de alom geprezen openbaarheid wordt diefstal van documenten in deze tijd door velen als iets goed beschouwd.

EXAMENPROGRAMMA'S

Het is toch vreemd dat het begrip revolutie nergens in de examenprogramma's van het vak voorkomt. Ter verdediging kan worden verwezen naar het vak geschiedenis en het tijdvak 'Pruiken en revoluties'. Alle leerlingen maken hiermee kennis en dat zou onze vakdocenten van deze plicht kunnen ontslaan. Het wringt echter wel als we bij maatschappijleer nooit meer verwijzen naar verschillende opvattingen over hoe zaken in een samenleving kunnen veranderen: een radicale of geleidelijke weg met voorbeelden uit verschillende landen. Zo moeten vmbo-leerlingen bij maatschappijkunde op alle drie de niveaus zestien mogelijkheden kunnen beschrijven die burgers/belangengroepen/pressiegroepen hebben om de politiek te beïnvloeden: uiteenlopend van het uitbrengen van een stem, het indienen van een klacht en lid worden van een politieke partij tot deelname aan een actie- of pressiegroep.

Het presidentschap van Barack Obama: evolutie of revolutie? (foto: Ryan Glenn)

Een revolutie ontketenen staat daar niet bij.

In het oude havo/vwo-examenprogramma maatschappijwetenschappen, waarvoor nog één jaar (havo) en twee jaar (vwo) een examen wordt gemaakt, moeten leerlingen bij persiegroepen wel weten welke perspectieven zijn te onderscheiden, bijvoorbeeld vanuit het establishment (ANWB) of juist anti-establishment (Kraakbeweging). Ook hier moeten leerlingen verschillende manieren kennen waarop persiegroepen hun invloed kunnen uitoefenen; vreemd dat er soms andere manieren worden genoemd, zoals het inschakelen van wetenschappelijke onderzoekers of lobbyen. Ook hier geen revolutie ontketenen, zelfs niet bij het anti-establishment.

In het nieuwe havo/vwo-programma maatschappijwetenschappen is in bijlage 5 'Politiek en het proces van politieke besluitvorming' nog slechts het verschil te vinden tussen politieke partijen en persiegroepen, en niet meer de opsommingen van manieren om invloed uit te oefenen. Alleen het vwo-programmaonderdeel 2.5 'Paradigma's' biedt verlichting in de kramp waarin de andere programma's schieten als het om het begrip revolutie gaat. Het biedt mogelijkheden om bij persiegroepen deze te categoriseren naar het paradigma dat zij aanhangen. Geredeneerd vanuit het conflictparadigma kunnen leerlingen revolutie als een manier benoemen waarmee deze persiegroepen hun idealen trachten te bereiken.

REVOLUTIE NIET VERZWIJGEN

Zeker in een tijd waarin radicalisering onder jongeren een belangrijk gespreksonderwerp is, zou het begrip revolutie niet mogen ontbreken in leerboeken maatschappijleer/maatschappijkunde en maatschappijwetenschappen, met als belangrijkste leerdoel dat leerlingen zich realiseren dat mensen verschillend naar de samenleving kijken, daar verschillende conclusies uit trekken over de richting die het uit zou moeten gaan en op grond daarvan ook voor andere middelen kiezen. Niet zozeer om er een centraal examenvraag over te maken als wel om er een debat over te kunnen voeren. In Frankrijk sluiten leerlingen in de onderbouw het vak *Education Civique* af met het schrijven van een essay en in de bovenbouw gaat het vooral om het kunnen voeren van debatten ter voorbereiding op het latere civiele en politieke leven. ♦

Noten

1. Zie recensie op bladzijde 28
2. Regula Rexwinkel & Ruud Veldhuis, *Maatschappijleer over de Grens*, Instituut voor Publiek en Politiek, Amsterdam, 2007, pp.39-43.

DE LES VAN DE TOEKOMST

DE DIGITALE (R)EVOLUTIE

De digitalisering is een belangrijk aspect in het leven van leerlingen. Wat betekent die voor de docent.

STEF VAN DER LINDEN

In mijn sectie zitten Harrie en Hugo: beiden ervaren leraren maatschappijleer van ongeveer dezelfde leeftijd. Het zijn twee uitstekende docenten. Toch kan het verschil bijna niet groter zijn dan tussen deze twee collega's. Harrie denkt en doet digitaal, is een coachende leraar en kiest, wanneer het kan voor *vernieuwenderwijs*. Hugo is daar wars van. Hij schrijft zijn aantekeningen op een whiteboard, is continu met zijn klas in gesprek en ondersteunt dat af en toe met een videofragment. Harrie zucht over het gebrek aan goede ICT, Hugo klaagt over het gedwongen gebruik van ICT. De een wordt te weinig gefaciliteerd, de ander te veel. Loopt Harrie nu voorop, of Hugo achterop?

KEUZEN

Scholen worstelen met de overgang naar digitaal. Hoe, wanneer en waarom maak je de overstap naar digitaal? Ga je duwen of ga je kneden? Waar zet je op in? Het blijven investeren in scholing voor leraren die toch niet naar digitale didactiek overstappen? Het inrichten van kostbare computerlokalen? Schaf je zelf tablets aan of laat je leerlingen die zelf aanschaffen? Kies je voor revolutie of evolutie?

Op deze vragen zijn de afgelopen jaren geen vaste antwoorden gevonden. De klassieke vergelijking tussen een klaslokaal van nu en een van honderd jaar geleden gaat nog altijd op: er is maar weinig verschil. Toch zal deze vergelijking niet lang meer opgaan. De komende tien jaar zullen we meer veranderingen binnen de school gaan zien en dat heeft alles te maken met de *millennial-docent*.

Er komt een nieuwe generatie het onderwijs binnen, voor wie digitaal niets bijzonders meer is. Het is net als het bord en de stift een manier om informatie over te brengen. Geen doel, maar een middel. Het is ook de generatie van iPhone, Netflix, Uber, Thuisbezorgd en Facebook; een generatie die alles digitaal meet en weet. Zij zien en kennen de mogelijkheden van digitaal en zullen dat gemakkelijk in hun lespraktijk

integreren. Waar het voor de oudere generaties een opgave is, een compleet an-dere manier van denken, zal het voor de nieuwere generatie leraren allemaal heel gewoon zijn.

Gelukkig maar, want de leerlingen van dit moment snakken naar ander onderwijs: ze raken verveeld in de klas, want de (digitale) wereld ligt ná schooltijd binnen hun handbereik: *virtual reality, gamification, social media, augment reality en artificial intelligence*. Misschien doet u er niets mee, heeft u geen idee, maar zij wel.

PASSIE

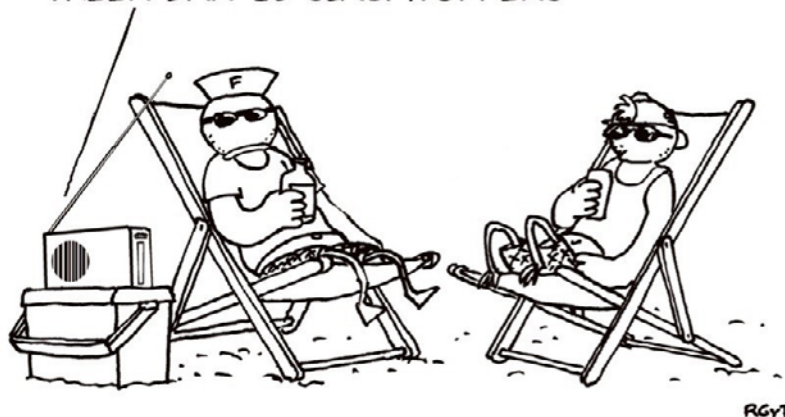
De mediatisering gaat in volle vaart. Dus wie in ons vakgebied nog met een krant in de klas aankomt heeft geen flauw idee wie de doelgroep is. Gelukkig voor een leraar maatschappijleer kan hij blijven praten. Ons vak moet deze veranderingen kunnen duiden; uitleggen wat voor moois, goeds, slechts of gevaarlijks deze veranderingen kunnen voortbrengen. De wiskunde- en taaldocent krijgen vooral te maken met gepersonaliseerd leren. Leraren maatschappijleer moeten vooral gebruikmaken van de schatkamer die het internet heet.

Onze huiskamers worden steeds meer digitaal, dus dat staat het onderwijs ook te wachten. Nieuwe generaties leraren en onderwijsuitgevers gaan dit brengen. Zij zullen samen optrekken in nieuwe gedigitaliseerde leeromgevingen, waarbij gepersonaliseerd leren voorop staat.

Loopt Harrie dus voorop? Ja, Harrie loopt voorop, ver voorop. Moet Hugo mee? Van mij niet. Een leraar maatschappijleer moet vooral bijblijven, weten wat er in de samenleving speelt en dat kunnen uitleggen. Hugo weet dit haarfijn uit te leggen. Zolang wij in ons curriculum kennis boven vaardigheden stellen, kan iedere leraar trouw blijven aan zijn eigen stijl. Het leerrendement van een leraar wordt gelukkig niet bepaald door de mate waarin hij digitaal lesgeeft, maar wel door de passie waarmee hij zijn vak weet over te brengen en de leerlingen voor hem kan laten werken. ♦

FOKKE & SUKKE ZIJN ER EVEN LEKKER UIT

AANSLAGEN OP DE
GEBRUIKELIJKE PLAATSEN;
WIJ MELDEN U AANSLAGEN MET
MEER DAN 20 SLACHTOFFERS

Winnende tekening van de Inktspotprijs 2017 van John Reid, Bastiaan Geleijnse en Jean-Marc van Tol.

ONTWERP EEN CARTOON-OPDRACHT BIJ DE INKTSPOTPRIJS 2017

TER LERING EN VERMAAK

Tijdens de colleges vakdidactiek leren studenten hoe zij spotprenten kunnen gebruiken in hun lessen maatschappijleer.

JANNEKE NIEUWESTEEG

Elk jaar organiseert de stichting Pers & Prent een wedstrijd voor de beste politieke tekening van het jaar. Deze prijs wordt al 25 jaar uitgereikt aan een tekenaar die ons met scherpzinnige, creatieve en treffende sportprenten aan het denken zet over maatschappelijke en politieke gebeurtenissen. De afgelopen jaren is deze prijs onder anderen gewonnen door Peter van Straaten, Joep Bertrams, Bas van der Schot en Pieter Geenen. Dit jaar gaat de prijs naar John Reid, Bastiaan Geleijnse en Jan-Marc van Tol.

CREATIVITEIT

Spotprenten en cartoons lenen zich op verschillende manieren uitermate goed voor maatschappijleer: enerzijds maken politieke prenten vaak prachtig duidelijk hoe politieke en actuele gebeurtenissen van verschillende invalshoeken zijn te bekijken, anderzijds kan men door de humor in de cartoons en door aansprekende tekeningen de leerlingen eens op een andere manier bereiken, dan alleen maar met woorden. Het vraagt echter wel wat creativiteit van de docenten om bij een actuele cartoon spontaan een goede opdracht te bedenken. Reden voor de redactie van *M&P* om hier de hulp van studenten en docenten Maatschappijleer bij in te roepen.

OPDRACHT

Bedenk een vakdidactische opdracht voor de les maatschappijleer of burgerschap bij de drie geselecteerde cartoons op pagina 13, 19 en 24. De opdracht moet aan de volgende criteria voldoen:

- De opdracht zet leerlingen aan het denken over verschillende mening ten aanzien van de afgebeelde actuele gebeurtenis. Denk hierbij aan het oordeel van de tekenaar, degene die wordt afgebeeld of van andere betrokkenen bij de actualiteit.
- De opdracht sluit aan bij het niveau van de leerling (vermeld dus ook voor welke opleiding/welk niveau de opdracht is).
- Maak duidelijk bij welk thema de opdracht kan worden ingezet.
- De opdracht bevat zowel lagere als hogere orde vragen.
- De opdracht is origineel en creatief.

De opdrachten worden door drie lerarenopleiders beoordeeld. De beste inzendingen winnen een exemplaar van het boek *De 100 beste cartoons. Inktspotprijs 2017* en worden gepubliceerd op de website van *M&P*. Stuur uw opdracht vóór 1 december aanstaande naar m&p@prodemos.nl. ♦

Janneke Nieuwesteeg is lerarenopleider maatschappijleer, Hogeschool van Amsterdam.

HALIL IBRAHIM KARAASLAN
is docent maatschappijleer
en columnist.

RIJK WORDEN ZONDER BUSINESSPLAN

Ik stel vragen voor mijn beroep, ik ben immers leraar. Niet zomaar een, maar een leraar maatschappijleer. Als ik in de klas geen vragen zou stellen, zou het zijn alsof je een racecoureur zou beschrijven zonder auto. Mijn beroep is wellicht voor het oog minder spectaculair, maar voor het brein zeker niet. Bijna elke dag wordt mijn brein weer verrast door de antwoorden van mijn leerlingen. Door de jaren heen heb ik heel wat vragen verzameld waarop ik *bijzondere* antwoorden heb gekregen, maar een vraag en antwoord komt steeds terug wanneer ik gesprek(ken) met leerlingen voer: 'Wat wil je later worden?'

Het toonbeeld is natuurlijk een leerling die antwoordt met iets als advocaat, dokter, manager bij een 'top bedrijf' of, voor de heel ijverigen onder hen, minister-president. Steeds vaker hoor ik echter antwoorden van leerlingen in de vorm van een lifestyle in plaats van een beroep: 'Meneer, ik wil sowieso rijk worden' of 'Maakt niet uit, zolang ik die *money* maar pak'. En wanneer je doorvraagt naar wat 'rijk zijn' dan voor hen betekent, is het voor een aantal onder hen pas genoeg als je minimaal een *mili* hebt.

Een mooi beroep als statussymbool is vervangen door het aantal nullen op je bankrekening en het logo op je shirt. Sommige outfits kosten meer dan duizend euro, als ik mijn leerlingen moet geloven, maar soms zijn het ook diezelfde leerlingen die dan in de ochtend een appje sturen met de boodschap dat ze niet kunnen komen omdat ze 'geen geld voor de OV hebben'.

Rijk worden is het doel. Hoe maakt niet uit, zonder doel of businessplan. De motivatie lijkt dus vooral extrinsiek, iets worden is enkel een middel tot en niet meer het doel. In een materialistische wereld waarin geld zowat alles bepaald kan ik ze ook geen ongelijk geven. Het gaat te vaak enkel over stofoverdracht, het behalen van doelen, cijfers, beroepen uitdrukken in lonen en te weinig over passie, ambities, verandering en vooral waardigheid vinden in wat je doet.

Nu besef ik uiteraard ook dat dit stuk generaliserend is, zeker niet de norm voor alle leerlingen, maar tegelijkertijd realiseer ik me ook dat veel docenten bij het lezen van dit stuk zullen denken aan een aantal van hun leerlingen. Het is in elk geval lang niet uniek meer en het doet mij afvragen of we hier, binnen het onderwijs, niet wat mee zouden moeten. Beseffend dat docenten allergisch zijn voor alles wat met *moeten* begint is het wellicht gepast om te eindigen met: zouden we dit niet willen tackelen binnen het onderwijs? Ik denk van wel, u toch ook? ◆

STUDIEDAG

Op donderdag 2 november aanstaande vindt op de campus van de Radboud Universiteit in Nijmegen een studiedag plaats met als titel *De staat van democratie*. De opleidingen Politicologie en Sociologie organiseren in samenwerking met de Docentenacademie deze studiedag voor docenten maatschappijleer en maatschappijwetenschappen. In het programma wordt steeds de vertaalslag gemaakt van de nieuwste wetenschappelijke inzichten naar de lespraktijk. De workshops van anderhalf uur worden deels gegeven door wetenschappers, deels door vakdidactici. Het programma is zo samengesteld dat ieder een keuze kan maken voor workshops die voor hem/haar relevant zijn. De kosten bedragen € 250 voor de gehele dag inclusief lunch. Er kunnen maximaal vijftig docenten deelnemen: 25 leraren voor het programmaonderdeel maatschappijleer en 25 docenten voor het programmaonderdeel maatschappijwetenschappen.

Inschrijving is mogelijk via: www.ru.nl/docentenacademie/@1098838/nascholingsdag-maatschappijleer-maw.

REGIONAAL NETWERK

De lerarenopleiding maatschappijleer/maatschappijwetenschappen van de Universiteit Twente organiseert op donderdag 9 november aanstaande van 16:00 tot 17:30 uur een introductiebijeenkomst voor het starten van een regionaal netwerk maatschappijleer/wetenschappen (havo/vwo). In netwerkbijeenkomsten wordt samen onderwijs ontwikkeld voor het nieuwe examenprogramma maatschappijwetenschappen en voor maatschappijleer. In andere regio's blijkt dat deze bijeenkomsten goede ondersteuning bieden voor het onder de knie krijgen van het nieuwe examenprogramma. Inzichten uit de concept-contextbenadering zijn bovendien ook nuttig voor maatschappijleer. Tijdens de introductiebijeenkomst wordt geïnventariseerd waar bij docenten behoefte aan is. Tevens geven de organisatoren vanuit hun expertises en ervaringen ideeën voor invulling van bijeenkomsten en worden afspraken over het vervolgtraject gemaakt. De bijeenkomst op 9 november is vrijblijvend. Aanmelding voor 1 november via m.waltman@utwente.nl.

REVOLUTIE!

Op zaterdag 18 november aanstaande is de Nexus-conferentie *The Last Revolution* in de Nationale Opera en Ballet in Amsterdam. Het instituut brengt gezaghebbende denkers, politici, wetenschappers en ideologen van over de hele wereld bijeen voor een gezamenlijke zoektocht naar antwoorden, ideeën en argumenten. Onder anderen de voormalige Franse premier Dominique de Villepin, de hooggeplaatste Chinese ideoloog Zhang Weiwei, de Russische filosoof Aleksandr Doegin en de Tunesische politicus Rached Ghannouchi delen die dag samen met andere prominente sprekers hun visie. Wat voor vrijheidsbeweging wacht de eenentwintigste eeuw? Wie zijn de individuen die tegen gevestigde machten in durven denken, die wel in opstand komen? Waar halen zij die kracht vandaan? Wat zal de ware laatste revolutie zijn?

Aanmelden voor deze conferentie kan via de website van het Nexus Instituut: www.nexus-instituut.nl.

WERELDVERBETERAARS

'De bewegingen waar Gandhi, King en Mandela leiding aan gaven, bewerkstelligden niet minder dan een geestelijke revolutie', schrijft Bas Heijne in zijn essay *Wereldverbetters* over de drie mannen die centraal staan in de tentoonstelling *We Have A Dream* in de Nieuwe Kerk van Amsterdam. 'Het was geen revolutie die met geweld werd afgedwongen, geen revolutie die de overheersers in een klap tot overheersten maakte, en het was ook geen revolutie die de structuur van de samenleving - niet in India, niet in de Verenigde Staten, niet in Zuid-Afrika - op zijn kop zette', merkt Heijne op. 'Het was een revolutie die op de eerste plaats afrekende met een mentaliteit, en met de onrechtvaardige, brute gevolgen van die mentaliteit.' Iedere docent zou dit boekje in een weekend moeten lezen om er achter te komen wat de drie mannen met elkaar gemeen hadden (spoiler: ze waren alledrie intellectueel, deelden hun opvatting van hun eigen gezag en de figuur Gandhi die een bepalende invloed op de andere twee had). Het essay verscheen bij uitgeverij Prometheus (prijs: € 15,99), de tentoonstelling *We Have A Dream* is nog tot 4 februari 2018 te zien in de Nieuwe Kerk in Amsterdam.

SEKSUELE DIVERSITEIT IN DE KLAS

IN/UIT DE KAST

Voorbeelden van transseksualiteit noemen in de les, homo- en biseksualiteit bespreken: er is geen vak dat zich er beter voor leent dan maatschappijleer.

MARIAN VAN DEN BERGE

Beweeglijke leerlingen uit havo-4 zitten in de kring en kijken om zich heen met een vragende blik. Waarover gaan we vandaag met elkaar in gesprek? De onderwerpen seksuele diversiteit en genderdiversiteit staan op de agenda en leerlingen geven om de beurt aan of ze iemand kennen die LHBTI'er is. Daarna mogen alle leerlingen uit de klas een vraag over dit thema bedenken en op een papiertje schrijven. De vragen worden verzameld en op het bord geschreven.

'Wanneer wist u dat u op mannen viel?' en 'Hoe lang duurde het voor u uit de kast kwam?' Deze vragen passeren meerdere malen de revue. Voor deze les is een gastdocent van het Cultuur- en Ontspanningscentrum (COC) uitgenodigd: 'Op mijn achtste ben ik de kast ingegaan met een groot slot erop. Ik wilde mezelf niet laten zien en maakte zelfs homograppen, voelde me enorm onzeker. Het lukte me niet om verliefd te worden op een meisje en ik heb het echt geprobeerd. Na dertien jaar in de kast ben ik eruit gekomen. Met mijn vader heb ik een potje zitten huilen, omdat het zo lang duurde voordat ik het had verteld. Een paar kwetsende woorden kunnen je jarenlang achtervolgen. Bij mij was dat het geval. Wees je bewust van wat je zegt en op welke momenten'.

SEKSUELE ORIËNTATIE

Nederlanders staan steeds positiever tegenover homoseksualiteit. Dit geldt ook voor de meer traditionele critici, zoals religieuzen en ouderen, zo blijkt uit een rapport van het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP)¹, maar hoe staan jongeren tegenover homoseksualiteit? 'Homo' wordt onder jongeren nog vaak als scheldwoord gebruikt. Daarnaast weten veel scholieren niet vaak niet wat LHBTI betekent en komen jongeren gemiddeld pas na drie jaar uit de kast.² LHBTI is de verzamelnaam voor lesbiennes, homo- en biseksuelen, transgenders, transseksuelen, mensen met een intersekse conditie en iedereen die niet hetero is.

Sinds 2012 is het verplicht dat scholen aandacht aan seksuele diversiteit besteden. Scholen mogen dat op eigen wijze doen, maar er worden vier speerpunten beschreven: een respectvolle houding aanleren, goed burgerschap, diversiteit en seksualiteit op de kaart zetten en een veilig schoolklimaat creëren.³ Er zijn tal van initiatieven ontwikkeld om dit thema onder de aandacht van scholieren te brengen.

Zo kunnen scholen gebruikmaken van de gastlessen die het COC aanbiedt. *M&P* gaat daarover in gesprek met Rocus Kikkert, een van de voorlichters bij het COC. Een uitzending van *Uit de kast*, waarin een jongen in de voetbalkleedkamer bij zijn teamgenoten uit de kast kwam, heeft

hem aangezet tot het geven van voorlichting. 'Ik vond het tijd geworden om mijn steentje bij te dragen, om iets nuttigs te doen met de voor mij traumatische ervaringen uit mijn middelbareschooltijd. Vooral gedurende die jaren heb ik me enorm eenzaam gevoeld. Ik kwam terecht bij de voorlichtingsgroep van COC Midden-Nederland. Ik doe het vooral om die ene LHBTI'er een hart onder de riem te steken, en om de rest van de klas bewust te maken van het onveilige gevoel dat ermee gepaard kan gaan. Om ze te laten inzien hoe relatief eenvoudig ze de wereld wat dat betreft een stukje mooier kunnen maken', aldus Kikkert.

Hebben jullie een lespakket, film of andere middelen om de lessen kracht bij te zetten?

Rocus Kikkert: 'Per school, per klas, per les hanteren we verschillende werkvormen, net wat het beste past. Hierin zijn we dus flexibel. Tijdens al onze voorlichtingsbijeenkomsten vormt het persoonlijke verhaal (de *coming out*) van een of beide voorlichters het meest prominente onderdeel. Soms gebruiken we korte filmpjes. Uit onderzoek blijkt dat leerlingen vooral goed reageren op filmpjes over vriendschap tussen een LHBTI'er en een niet-LHBTI'er'.

Kunt u een globale opzet schetsen van de gemiddelde gastles, zodat docenten

een beeld van voorlichting krijgen?

'We beginnen met een *voorstelronde*, waarin de voorlichters zichzelf expliciet LHBTI noemen, die letters die van toepassing zijn. Van de leerlingen wordt gevraagd om zich voor te stellen en te vertellen of ze iemand in hun nabije omgeving kennen die zichzelf LHBTI noemt. Dan is er een *vragenronde*, waarin de leerlingen vragen formuleren, gevolgd door een *coming-outronde*. Hierin vertelt een voorlichter over de tijd in de kast, over uit de kast komen, over reacties en hoe het nu is. Vaak ontstaat hier een gesprek waardoor andere werkvormen overbodig zijn; compleet afhankelijk van de klik tussen klas en voorlichters. De voorlichting eindigt met een *stellingenspel*, *sekspel* of *filmpje*. Tijdens het stellingenspel moeten leerlingen gaan staan of blijven zitten. Zo merken ze hoe lastig het soms kan zijn om voor je mening uit te komen en wat groepsdruk hierin kan doen. Het sekspel doen we alleen als seks een onvermijdelijk *hot issue* in de klas is. Alle beestjes worden bij de naam genoemd om de druk van de ketel te halen. Wij hebben als voornaamste doel om open en respectvol met de klas over LHBTI te spreken.'

Wat zou u scholen willen adviseren?

'Qua voorlichting zou ik scholen willen adviseren om LHBTI-voorlichting een vast onderwerp voor alle leerlingen in een bepaald leerjaar te laten zijn. Qua veiligheid en acceptatie vind ik het raadzaam voor scholen om voorzichtig te zijn in hun uitspraken. Laat ze vooral niet uitdragen dat ze goed bezig zijn en al ver zijn. Ten eerste kan juist dat super pijnlijk zijn voor die ene leerling in de kast die zich niet veilig voelt. In de tweede plaats geldt hier al snel het spreekwoord: "als je denkt dat je er bent, dan ben je er geweest". Onlangs vroeg een docent mij bijvoorbeeld hoe ik hun school op het gebied van LHBTI-acceptatie ervoer. Toen ik vroeg waar ik de gender neutrale toiletten kon vinden, schrok ze. Daar was nog nooit over nagedacht, laat staan over gesproken. Terwijl ze na mijn verhaal heel goed snapte dat sommige jongeren daar best eens behoefte aan zouden kunnen hebben.

Een andere tip die ik scholen ter overweging mee zou willen geven, is om ook met enige regelmaat voorlichters uit te nodigen voor docententeams. Dit om de docenten meer handvatten te bieden in hun omgang met LHBTI-leerlingen, maar niet in de laatste plaats omdat docenten ook net mensen zijn en lang niet iedere LHBTI-docent zich op zijn/haar eigen school veilig en oké voelt.' ♦

- Wat vond u prettigste reactie toen u uit de kast kwam?
- Hoe weet je dat je transgender bent?
- Heeft u ooit seks/relatie met een meisje gehad?
- Op welke leeftijd wist u dat u op jongens viel?
- Hoe heb je je geaardheid aan ouders verteld?
- Heb je ooit wel eens 'niet' homo willen zijn?
- Word je anders behandeld op straat?
- Heeft u een relatie?

Foto: Marian van den Berge

ZET LHBTI OP DE KAART

Organiseer een roze week, bestel posters als aanknopingspunt om LHBTI te benoemen.⁴ Er zijn talloze mogelijkheden voor scholen om seksuele diversiteit op de kaart te zetten. Te denken valt aan de interessante *Paarse Vrijdag Krant* die elk jaar een scholierendag organiseert. De krant staat vol goede tips en op 8 december kan uw hele school paars kleuren.

De lessenserie *Lang leve de liefde* behandelt homoseksualiteit zowel expliciet als impliciet en heeft een databank voor het mbo waarbij docenten zelf lespakketten kunnen maken.⁵ Ook *Gender in de Blender* is een leuke lesmethode om genderdiversiteit in de les te gebruiken. Geïnteresseerde docenten kunnen via www.voorlichtingindeklas.nl contact opnemen met de voorlichtingsgroep van het COC in hun regio.

Noten

1. *Trouw*, 12 mei 2016, www.trouw.nl/home/-nederlanders-steeds-toleranter-over-homoseksualiteit-~af882715.
2. COC, www.coc.nl/thema/jong-school, geraadpleegd op 13 september 2017.
3. Gay&School, www.gayandschool.nl/thema/de-kerndoelen, geraadpleegd op 13 september 2017.
4. www.gayandschool.nl/kennisbank/posters, geraadpleegd op 15 september 2017.
5. www.gayandschool.nl/kennisbank/lang-leve-de-liefde, geraadpleegd op 15 september 2017.

Democratic citizenship can best be understood, I believe, not as a constitutionally guaranteed status, but as a sort of 'social knowledge' - Josiah Ober

BURGERSCHAP OP HET MBO

STOP DE VRIJBLIJVENDHEID

In *M&P 2017-5* geeft Koen Dogterom een heldere schets van de treurige toestand van het burgerschaponderwijs op het mbo. Zijn oproep voor verbetering is volkomen terecht, maar het belangrijkste is dat er snel een eind aan de vrijblijvendheid komt.

HANS VAN DER HEIJDE

Burgerschapseducatie maakt deel van het voorgeschreven programma Loopbaan & Burgerschap (L&B), dat zich op vier dimensies richt: de politiek-juridische, de economische, de sociaal-maatschappelijke en de dimensie vitaal burgerschap. Alleen de politiek-juridische dimensie richt zich op staatsburgerschap: kennis aanbrengen van het functioneren van het democratische staatsstelsel, van rechten en verantwoordelijkheden van burgers en van hun mogelijkheden om politieke besluitvorming te beïnvloeden. Hoewel er (grote) verschillen tussen de opleidingen bestaan, is de stelling gerechtvaardigd dat de studielast voor die dimensie maar een fractie bedraagt van wat nodig is om die kennis te verwerven. Voor Loopbaan & Burgerschap - alle dimensies dus - geldt slechts een inspanningsverplichting. Of een student op dit terrein een niveau bereikt dat vergelijkbaar is met dat van havisten met het verplichte deel maatschappijleer - een redelijke eis - wordt getoetst noch gemeten. Dat hoeft immers niet, en dan heb ik het zowel over het niveau als over de toetsing.

IEDEREEN GEKVALIFICEERD

Jaren geleden wond ik me in de kolommen van *M&P* al eens op over de stelling van een L&B-coördinator van een van de

grootste roc's van Nederland dat alle docenten voor Loopbaan & Burgerschap kunnen worden gestrikt, 'want zij zijn immers allen burgers en dus gekwalificeerd'. Mijn vraag of dan ook iedereen met een rijbewijs gekwalificeerd rij-instructeur is, vond hij flauw.

Nog steeds kan iedere mbo-docent met hiaten in de taakbelasting L&B-uren toegeschoven krijgen. Het groepje mbo-docenten met L&B-uren dat ik onlangs iets vertelde over Kamervragen en het antwoord van de minister hierop, telde een docent autotechniek, een paar docenten voedingsleer en een aantal docenten verzorging/verpleging. Niemand had in zijn of haar opleiding (inclusief nascholing) iets aan burgerschapsvorming gedaan of hoeven doen. Ze deelden de opvatting dat het, gegeven de afwezigheid van enige belangstelling bij hun studenten, een vrijwel onmogelijke opgave was binnen Loopbaan & Burgerschap meer dan oppervlakkig aandacht aan politiek en staatsburgerschap te besteden. Ze gaven wel toe dat hun eigen kennis op dat terrein zowel inhoudelijk als didactisch tekortschoot.

In het algemeen ontbreekt lesmateriaal en wordt de politiek-juridische dimensie *afgedekt* met opdrachten als het interviewen van een gemeenteraadslid en/of het weergeven van het programma van een politieke partij, waarvoor vanzelfsprekend meestal de partij van dat raadslid wordt gekozen. Mbo's die iets

'Ze gaven wel toe dat hun eigen kennis op dat terrein tekort schoot' (Illustratie: Hajo, uit het boek *De 100 beste cartoons*)

flinker aan de weg timmeren gaan op excursie naar ProDemos, maar dat is een uitzondering, en sommige L&B-docenten ma-ken zelf lesmateriaal, maar dat kenmerkt zich veelal door een bescheiden omvang en door fouten en misverstanden over de parlementaire democratie en over de betekenis van grondrechten ('Vrijheid van meningsuiting betekent dat je mag zeggen en schrijven wat je wilt').

RESULTAATVERPLICHTING

L&B-docenten stellen vaak dat het aanbieden van lesmateriaal geen zin heeft, want door het ontbreken van een resultaatsverplichting besteedt amper een student daar serieuze aandacht aan. Welke motieven schuilen achter het afwijzen van een resultaatsverplichting? Op onderwijskundige principes kan dat niet berusten, want tegen bijvoorbeeld de invoering van een examenverplichting ter afsluiting van de inburgeringscursus kwam de MBO Raad niet in het geweer. Geen enkel protest zelfs. Nee, bij resultaatsverplichtingen komen er studenten die daar pas na meerdere pogingen aan voldoen. Dat kan studie-vertraging betekenen en die leidt tot inkomstenderving van roc's. Vanuit het oogpunt van louter in financieel rendement denkende bestuurders laat de beste school het diploma binnen de nominale opleidingsduur met Douwe Egbertspunten bijeen sparen.

Voor bijna de helft van alle schoolgaanden is het mbo eind-onderwijs; ofwel bijna de helft van alle schoolgaanden ont-vangt geen burgerschapsonderwijs dat recht doet aan de kennis en vaardigheden die in het algemeen geacht worden verbonden te zijn aan (staats-)burgerschap. Dankzij langdurige pressie van de NVLM is Leren, Loopbaan & Burgerschap, later Loopbaan & Burgerschap, ingevoerd, maar zonder resultaatsverplichting, waardoor Loopbaan & Burgerschap in de praktijk een lege huls is gebleven. De minister eist nu weliswaar verbetering, maar laat het hoe daarvan voorlopig aan de roc's over. Deze kwestie schreeuwt om concrete maatregelen: ontwikkeling van degelijke curricula, gedifferentieerd naar de mbo-profielen en -niveaus, met welomschreven resultaatsverplichtingen; beschikbaar komen van adequaat lesmateriaal; het verbinden van degelijke opleidings- of bijscholingseisen aan een L&B-docentschap: over een tweede- of eerstegraads bevoegdheid maatschappijleer beschikken, of een nader te bepalen, resultaatsverplicht (jawel) na- en bijscholingsprogramma's hebben gevolgd, bekroond met een serieus L&B-certificaat. ♦

Hans van der Heijde is docent aan de lerarenopleiding (maatschappijleer en geschiedenis) van de Noordelijke Hogeschool Leeuwarden.

INTERVIEW MET SCHRIJVER EN DOCUMENTAIREMAKER ÖZCAN AKYOL

'OOK IN NEDERLAND VINDT INDOCTRINATIE PLAATS'

Opgegroeid in het werkersmilieu waar hij niet goed Nederlands leerde spreken, werd Özcan Akyol naar de mavo gestuurd. Niets wees erop dat hij zou opklimmen tot de geprezen schrijver en documentairemaker die hij nu is. We spreken Akyol tijdens de Nacht van de Dictatuur, waar hij in de bibliotheek van Den Haag spreekt over ontwikkelingen in Turkije: 'Vanavond spreek ik voor "de elite" en zondag sta ik weer op het voetbalveld'.

VINCENT DE GEUS

Hij lijkt enigszins aangeslagen als Özcan Akyol me toch heel vriendelijk een hand geeft: 'Er kwam net weer een gek naar me toe met een warrig verhaal dat ik tot de alevitische minderheid behoor. Ik hoop dat hij zo weg is'. Alle positieve publiciteit die Akyol de afgelopen tijd krijgt kent ook een keerzijde. Tot voor kort vertoonde hij zich even niet voor grote groepen. Naar Turkije gaat hij ook niet meer. De Turkse overheid heeft hem scherp in het vizier nadat hij de documentaireserie *De neven van Eus* maakte: 'Filmende agenten probeerden me ter plekke te intimideren. Je kunt daar niet meer echt kritisch zijn'.

Kunt u dat in Nederland wel, echt kritisch zijn?

'Ook in Nederland proberen mensen mij in een slecht daglicht te stellen. Als ik beweer dat het toerisme op plekken in Turkije flink is teruggelopen en ik dat met feiten onderbouw, zijn er toch mensen die zeggen dat de feiten niet kloppen. Je hebt allerlei complotdenkers. Sommige mensen willen alleen hun eigen verhaal horen en zoeken vooral bevestiging van hun eigen wereldbeeld.'

Ziet u een rol weggelegd voor het onderwijs om complotdenken tegen te gaan?

'Absoluut. Ik denk dat je binnen het vak maatschappijleer heel goed kunt uitleggen hoe de media zijn ingericht en hoe betrouwbaar informatie is. Een goede vriend van mij is een fel aanhanger van Erdogan. Hij ziet dingen op de Turkse televisie en denkt dan dat het voldongen feiten zijn. Er wordt bijvoorbeeld wel gezegd dat IS een uitvinding van Israël zou zijn. Hij gelooft dat. Ik heb hem ooit de vraag gesteld of hij in alle jaren dat hij televisiekijkt wel eens iets negatiefs over de Turkse overheid heeft gezien of gehoord. Toen besepte hij dat zijn beeld misschien gefilterd was. Het onderwijs kan verklaren waarom bepaalde berichten in bepaalde media verschijnen. Vervolgens kun je inzichtelijk maken hoe berichten moeten worden beoordeeld.'

Het belang van mediapluriformiteit, moet dat meer aandacht krijgen?

'Zeker. Als je in een bepaalde wereld terecht komt, laten we zeggen de wereld van de elite, dan gaan mensen er soms wel erg gemakkelijk van uit dat iedereen een krant leest en dat iedereen verschillende nieuwsbronnen tot zich

neemt. Kijk je echter naar kijkcijfers dan zie je dat een programma als *Hart van Nederland* enorm goed scoort. Voor een grote groep mensen is dat hun enige nieuwsbron. Wij kunnen wel over een opinieartikel in *de Volkskrant* of het *NRC* discussiëren, maar een grote groep mensen leest dat niet. Ook in Nederland vindt indoctrinatie plaats. Dat is een zwaar woord, maar er zijn groepen jongeren die altijd naar dezelfde televisiezender kijken en hun informatie uitsluitend van die zender halen. Dan heb ik het niet alleen over Turks-Nederlandse jongeren. Dat gebeurt ook binnen autochtone werkersmilieus. Het is het gevolg van sociale controle en sociale druk die vandaag de dag nog steeds bestaan. Is er eenmaal een onderbuikgevoel bij mensen, dan zijn mensen vaak niet meer bereid te onderzoeken wat er echt aan de hand is. Dan willen ze alleen nog bevestiging van hun eigen denkbeelden. Dat baart mij zorgen. De taak van een vak als maatschappijleer is te laten zien dat verschillende media op een verschillende manier over hetzelfde nieuws berichten. Mijn pleidooi is dan ook om kinderen kritisch naar nieuwsbronnen te laten kijken. Wie zendt welke informatie uit en met welk doel?'

Özcan Akyol tijdens de Nacht van de Dictatuur (foto: Bart van Vliet)

Als kind in een Turks arbeidersmilieu in Nederland kwam u vast ook niet snel in aanraking met pluriforme media.

'Nee, zeker niet. Ik leefde heel gesegregeerd van een groot deel van de Nederlandse samenleving. Ik kwam vooral in contact met mensen die dezelfde achtergrond hadden als ik. Als kind leefde ik ook in die koker waarbij informatie sterk werd gefilterd en waarbij ik het wereldbeeld overnam van de groep mensen met wie ik leefde.'

Toch heeft u uiteindelijk wel uw horizon verbreed.

'Voor mij is het lezen van boeken mijn redding geweest. Boeken introduceerden me in nieuwe werelden. Ik leerde dat er meer was dan datgene wat zich in mijn directe omgeving afspeelde. Het heeft me geestelijk sterk verrijkt. Ik wist tot mijn twintigste levensjaar maar weinig over de Nederlandse samenleving. Ik wist bijvoorbeeld niet dat er ook zo iets als

een gereformeerd milieu bestond. Door boeken te lezen, las ik over nieuwe gebeurtenissen en de gevolgen daarvan en kon ik dingen aan mijn eigen omgeving relateren. Dat ik ben gaan lezen is sterk bepalend geweest voor de persoon die ik nu ben.'

De gemiddelde jongere lijkt echter maar moeizaam warm te lopen voor het lezen van boeken of kranten.

'Ik ben cynisch over de klassieke manier waarop literatuur wordt aangeprezen. Binnenkort ga ik - in het kader van *Literatour* - weer scholen bezoeken. Ik vertel jongeren dat ik best begrijp dat boeken oubollig kunnen zijn, maar ze kunnen een boek of een krant ook gewoon op hun telefoon lezen. Je moet proberen het lezen in de levensstijl van jongeren te integreren. Als schrijver probeer ik jongeren ook uit te leggen dat ik niet wezenlijk van hen verschil. Net als veel jongeren kijk ik ook continue

op mijn telefoon. Ik weet echter dat het soms ook lekker kan zijn om een uurtje te lezen. Als je dat bij jongeren invoelbaar kunt maken en jongeren geloven je, dan gaan ze daadwerkelijk meer lezen.'

Kunt u met uw achtergrond een voorbeeld zijn voor jongeren die willen opklimmen in de maatschappij?

'Dat is niet mijn ambitie, maar ik weet dat sommige jongeren mij wel als een voorbeeld zien. Jongeren mailen me soms dat zij mijn boeken hebben gelezen en dat ze daar inspiratie uit putten. Ik heb een armoedige jeugd gehad met een Turkse achtergrond en een lastige vader. Als ik voor de klas daarover vertel dan kunnen jongeren met een soortgelijke achtergrond dat ontwapenend vinden. Door mijn achtergrond kan ik laten zien dat het daadwerkelijk mogelijk is een kwartje te worden wanneer je voor een dubbeltje geboren lijkt te zijn. Dat is een mooi gevolg van mijn werk.' ♦

BESPREKEN VAN MAATSCHAPPELIJKE 'TECHNOLOGISCHE' VRAAGSTUKKEN

BÈTA EN BURGERSCHAP

Bij controversiële maatschappelijke vraagstukken denken veel collega's van onderzoeker Laurence Guérin meteen aan religie, tolerantie, diversiteit in seksuele voorkeuren, enzovoorts. Deze onderwerpen zijn zeker maatschappelijk relevant en controversieel, maar overschaduwen gemakkelijk zakelijker of technischer controversiële onderwerpen die ook maatschappelijk relevant zijn, maar vaak minder in het oog springen en waarover geen consensus is, ook niet onder experts.

LAURENCE GUÉRIN

Medische radio-isotopen, internet der dingen en plastic soep zijn voorbeelden van zaken waarbij experts het niet eens zijn over hoe ze te analyseren en mogelijke oplossingen. Technologische vooruitgang stelt ons voor morele dilemma's en beïnvloedt onze dagelijks leven. Deze type kwesties vragen van burgers om genoeg inhoudelijke bagage in bèta en techniek om ze te kunnen begrijpen. Bovendien moeten burgers ze kunnen verbinden aan morele afwegingen. In het project *Samen werken aan Bèta Burgerschap* van TechYourFuture leren en oefenen leerlingen groepsgewijs technologische moreel geladen vraagstukken op te lossen.

PROJECT

In voornoemd project werken acht bedrijven, elf scholen in het primair- en voortgezet onderwijs en onderzoekers van Hogeschool Saxion en de Universiteit Twente samen aan de ontwikkeling en implementatie van programma's van leeractiviteiten bèta en techniek. Die bèta en techniekprogramma's zijn niet alleen beroepsvoorbereidend, maar ook burgerschapsvormend en zijn ontwikkeld op basis van vier principes, afkomstig uit mijn promotieonderzoek: (i) het oefenen en ontwikkelen van argumentatievaardigheden, (ii) het verbinden van verschillende perspectieven (netwerk leren), (iii) het leren groepsgewijs beslissingen nemen en (iv) het leren samen denken.

In de leeractiviteiten ontwikkelen leerlingen hun bètageletterdheid door groepsgewijs maatschappelijke technologische vraagstukken op te lossen. De vraagstukken zijn de kern van authentieke leertaken in de klas en buiten de school, bij bedrijven en/of maatschappelijke instellingen. De programma's wisselen leertaken, die op school worden uitgevoerd, af met leertaken die in de bedrijven en/of maatschappelijke instellingen worden uitgevoerd. Hierdoor vormen scholen en bedrijven een geïntegreerde en gevarieerde leeromgeving en leren leerlingen de relevantie van bèta en techniek, maar ook de maatschappelijke relevantie van techniek.

STRUCTUUR

De programma's van leeractiviteiten omvatten acht à tien lessen van anderhalf uur met een bedrijfsbezoek van een halve dag. Thema's van de programma's van leeractiviteiten zijn Plastic Soep (Lectoraat International Water Technology en WETSUS), Spuitbussen (Machine Fabriek Boessenkool), Afvalwater (WETSUS), Textiel (Enschede Textielstad), Internet der Dingen (Techniek Museum 't Heim) en Microchips (VDL). In dit project hebben bedrijven en leraren de programma's van leeractiviteiten ontwikkeld en inhoudelijk afgestemd. Om een optimaal leereffect te bereiken zijn de leeractiviteiten met betrekking tot het bedrijfsbezoek in het project *Samen werken aan Bèta Burgerschap* zorgvuldig voorbereid. Hiervoor is een aantal richtlijnen opgesteld en is bij de ontwikkeling van de leeractiviteiten speciaal aandacht besteed aan de afstemming tussen bedrijven en scholen met betrekking tot de leerinhoud. Tijdens het bedrijfsbezoek doen leerlingen relevante kennis op en hebben ze de gelegenheid om door hen voorbereide vragen te stellen. Voor de opbouw van de leeractiviteiten is gebruikgemaakt van de ordening van groepsgewijze probleemoplossing in vier fasen: initiële verkenning probleem, probleemanalyse, beslissing nemen en debriefing. Eerst krijgen de leerlingen de opdracht waarin het probleem wordt omschreven en verdiepen de leerlingen zich in groepen, om vervolgens twee oplossingen te ontwikkelen en de voor- en nadelen van de twee oplossingen te wegen en er een van te kiezen. Tot slot kijken de leerlingen terug op wat ze hebben geleerd; dat kan in de vorm van een presentatie of video. Bij argumenteren gaat het niet om debatteren, maar om het gezamenlijk vinden van de beste argumenten die een positie of standpunt onderbouwen. Om dit proces en ook het perspectief nemen te faciliteren, brengen de leerlingen verschillende belanghebbenden in kaart en bekijken ze het vraagstuk vanuit hun perspectief. Hierin wordt per actor belicht welke economische, ecologische of sociaal-culturele belangen mogelijk in het geding zijn. De leerlingen kiezen een verdiepen zich in een actor. Tijdens de fase van het beslissen, proberen de leerlingen vanuit het perspectief van hun actor tot oplossingen te komen, maar samen met anderen ook vanuit het perspectief van elke andere actor.

VOORBEELD: MEDISCHE RADIO-ISOTOPEN

Aan het project Medische radio-isotopen hebben havo-2- en vwo-2-leerlingen van het Twents Carmel College De Thij uit Oldenzaal deelgenomen. De leerlingen kregen de opdracht een advies te schrijven voor Mark Rutte over de vervanging van de Hoge Flux Reactor in Petten, die onder meer medische radio-isotopen verrijkt. Alternatieven zijn het plaatsten van cyclotrons in ziekenhuizen. Om een weloverwogen advies te kunnen schrijven hebben de leerlingen het probleem vanuit de perspectieven van verschillende belanghebbenden geanalyseerd en bediscussieerd. Iedere leerling koos een rol. Om het perspectief nemen verder te stimuleren hebben de docenten Jacqueline Keijzer en Samuel Young een miniconferentie georganiseerd met een lobbyist van het project PALLAS (die in Den Haag voor de vervanging van Petten lobbyt), twee medici die medische radio-isotopen in hun behandelingen gebruiken, een onderzoeker en een vertegenwoordiger van de stichting LAKA die tegen het PALLAS-project is. Tijdens deze miniconferentie hebben de leerlingen zich zowel inhoudelijk in het onderwerp en als in de verschillende argumenten voor en tegen PALLAS of cyclotron verdiept. Het perspectief nemen en argumenteren was niet het enige. Een relevant deel van dit project was kennisverwerving over medische radio-isotopen. Leerlingen kregen les over straling en brachten een bedrijfsbezoek aan URENCO. Hier werden ze door onderzoekers en stralingsdeskundigen nader geïnformeerd over medische radio-isotopen en werd de productie hiervan getoond. De leerlingen hadden vragen voorbereid die ze aan de

verschillende deskundigen konden stellen.

Voor het onderzoek zijn de discussies van twee groepen tijdens de uitwerking van de oplossingen opgenomen. Per groep bespraken vier à vijf leerlingen hun uiteindelijke advies. In een van de groepen realiseerde een leerling zich dat er geen expert is die neutraal kan zijn; dat er vaak belangen spelen in het innemen van een positie. In deze groep werd veel inhoudelijke informatie uitgewisseld en stevig gediscussieerd. Een leerling was het oneens met de rest van de groep. De leerlingen bracht altijd meer argumenten in die de andere leerlingen dwongen om ze met tegenargumenten te verwerpen. Hun discussie duurde bijna twee sessies en dit was de groep die uiteindelijk de beste oplossingen bedacht. Het te snel zoeken naar consensus kan ertoe leiden dat leerlingen een probleem niet grondig bespreken, hetgeen de kwaliteit van de discussie vermindert. Bij groepsgewijs problemen oplossen is het een punt van aandacht: de leerlingen kunnen zich oefenen in het doorgronden van hun onenigheid. Het is immers niet zo dat de leerlingen per se een consensus moeten bereiken. Dat wordt nadrukkelijk uitgelegd: het kan zijn dat leerlingen geen gezamenlijke oplossingen kunnen vinden. In dat geval werkt de groep twee oplossingen uit die door een jury wordt beoordeeld of zet ze andere beslissingsmethoden in. ♦

Laurence Guérin is onderzoeker bij TechYourFuture en practor Burgerschap bij het roc van Twente.

De Hoge Flux Reactor in Petten
(foto: Wikimedia Commons)

ONTWIKKELING VAN POPULISME IN HET NEDERLANDSE POLITIEKE LANDSCHAP

EEN DUNNE IDEOLOGIE

Op de verkiezingsavond van 15 maart 2017 spreekt premier Mark Rutte zijn jubelende partijleden toe en zegt 'dat Nederland, na de Brexit, na de Amerikaanse verkiezingen "ho" heeft gezegd tegen het verkeerde soort populisme'.

CAS MUDDÉ

Het is voor iedereen duidelijk dat de minister-president met zijn uitspraak op het radicaal-rechtse populisme van Geert Wilders wijst, wiens PVV een tegenvallend resultaat heeft behaald. Het is minder duidelijk of Rutte hiermee ook bedoelt dat er een goed soort populisme bestaat, wat dat inhoudt en of hij en de VVD daarvoor staan. Dat was ook niet zijn punt. Rutte sloot met zijn uitspraak primair aan bij het dominante mediaframe dat de Nederlandse verkiezingen tot een internationale sensatie maakte: de strijd tussen populisme en de status quo van de gevestigde orde. En (dat) populisme was nu door de dappere Nederlandse kiezer een halt toegeroepen.

COMEBACK

De verkiezingen in maart jaar waren alweer de zesde Tweede Kamerverkiezingen in deze nog steeds jonge eenentwintigste eeuw. Alle zes stonden in het teken van het populisme, dat begon met de opkomst van Pim Fortuyn en zijn rechts-populistische Lijst Pim Fortuyn (LPF). Na de moord op 'ons Pimmetje' en de zelfmoord van de LPF verdween populisme kort van het toneel om daarna met Wilders een sterke comeback te maken; dat terwijl populisme in de twintigste eeuw amper een rol speelde in de Nederlandse politiek - wellicht met uitzondering van de Boerenpartij van Hendrik 'Boer' Koekoek in de jaren zestig, die toentertijd echter amper in termen van populisme werd beschreven.

Ondank de triomfantelijke declaratie van Rutte, die gretig door journalisten en politici over de hele wereld werd herhaald, is het populisme in Nederland op zijn best slechts tijdelijk een halt toegeroepen. Wilders zal de komende jaren leidinggeven aan de grootste oppositiepartij in het land en zijn tweets zullen ongetwijfeld de media blijven domineren. Zelfs de tegenvallende resultaten voor Marine Le Pen eerder dit jaar hebben de aantrekkingskracht van de term amper doen afnemen. Maar wat is populisme en waarom is het zo'n omstreden begrip?

Illustratie: Tjeerd Royaards, uit het boek *De 100 beste cartoons*

WAT POPULISME (NIET) IS

De term populisme wordt vaak gebruikt maar zelden gedefinieerd. In de media worden politici die zich *volks* voordoen, of alles aan iedereen beloven, als populistten weggezet, maar dit is niet zozeer eigen aan populisme maar aan moderne politieke campagnes. Populisme is ook niet een *onverantwoord economisch beleid*, anders zouden de gevestigde partijen, die de Grote Recessie veroorzaakten, ook populistisch zijn. Betekent dit dan dat populisme een inhoudsloze term is, die slechts wordt gebruikt om politieke tegenstanders te delegitimiseren?

Hoewel populisme zeker een politiek strijdbegrip is, dat primair negatief is,

betekent dit niet dat het onbruikbaar is in het politiek debat. Tenslotte geldt dit ook voor verschillende andere politieke kernbegrippen, van *links* en *rechts* tot *communist* en *neoliberaal*. Een minimumdefinitie, die van toepassing is op de kern van de meeste populistische fenomenen, beschrijft populisme als 'een dunne ideologie volgens welke de maatschappij uiteindelijk verdeeld wordt in twee homogene en vijandige kampen - "het zuivere volk" versus "de corrupte elite" - en die stelt dat de politiek een uitdrukking zou moeten zijn van de *volonté générale* (algemene wil) van het volk'.

Populisme is een *dunne* ideologie omdat het nooit een complex of volledig antwoord geeft op politieke vragen die

M&P mag enkele exemplaren van de publicatie *Populisme* weggeven. Wilt u daarvoor in aanmerking komen stuur dan een e-mail naar: b.banning@maatschappijenpolitiek.nl

in een moderne samenleving spelen. Daarom combineren de meeste populistische partijen en politici populisme met een andere ideologie, de zogenaamde overkoepelende ideologie. In het algemeen combineren linkse populistische partijen met een bepaalde vorm van socialisme - denk aan Syriza in Griekenland of wijlen Hugo Chávez in Venezuela - terwijl rechtse populistische partijen het met een bepaalde vorm van nationalisme verbinden, zoals Marine Le Pen in Frankrijk en Donald Trump in de Verenigde Staten. In de eenentwintigste eeuw is links-populisme vooral sterk in het Zuiden, en rechtspopulisme in het Noorden - en dit geldt voor zowel de Amerikaanse als Europese continenten.

(LIBERALE) DEMOCRATIE

In het algemeen wordt populisme als een bedreiging voor de democratie gezien, met name in Nederland, maar de relatie tussen de twee is complexer. Populisme is pro-democratie, in de zin van volkssoevereiniteit en meerderheidsprincipe. Met andere woorden: populistische partijen willen ook dat politieke leiders door de meerderheid van de bevolking worden verkozen. Ons politiek systeem is echter niet zomaar een democratie. Het is een liberale democratie, waarin volkssoevereiniteit en meerderheidsprincipe worden gekoppeld aan verschillende liberale instituties en waarden, zoals minderhedenrechten en de rechtsstaat. Het is hier dat populisme afwijkt. Simpel gezegd is populisme een

extreme vorm van het meerderheidsprincipe. Daar zij *het* volk als homogeen zien, en als enige andere groep *de* elite erkennen, die corrupt is, willen zij dat politiek een pure afspiegeling van de algemene volkswil is, zonder enige juridische beperkingen en inmenging door rechters.

Samenvattend kan populisme zowel een positieve als negatieve rol binnen de liberale democratie spelen. Door bijvoorbeeld een stem te geven aan groepen die zich niet door de elite vertegenwoordigd voelen, werkt populisme als een democratisch correctiemechanisme. Populisten doen dit door het politiseren van kwesties die door de elites worden genegeerd, maar die de *zwijgende meerderheid* wel belangrijk vindt. Sterker nog: zonder de aanwezigheid van rechtsradicale populistische partijen in Europa zou immigratie in de jaren negentig waarschijnlijk niet zo'n belangrijk onderwerp voor gevestigde politieke partijen zijn geworden. Hetzelfde geldt voor de economische en politieke integratie van buitengesloten groepen in het huidige Latijns-Amerika. Dit onderwerp is de afgelopen tien jaar uitgegroeid tot een van de meest urgente kwesties, hetgeen grotendeels is te danken aan de opkomst van links-populistische presidenten als Hugo Chávez in Venezuela en Evo Morales in Bolivia, die de enorme ongelijkheid in hun land met succes op de politieke agenda hebben gezet.

Daarnaast kan populisme ook een negatieve

invloed op de liberale democratie hebben. Door bijvoorbeeld aan te voeren dat geen enkele institutie het recht heeft om het meerderheidsbeginsel in te perken, kunnen populistische krachten uiteindelijk ook minderheden aanvallen en die instituties uithollen die ter bescherming van de grondrechten zijn opgezet. Inderdaad ligt daarin de belangrijkste dreiging van rechts-radicalen populistische partijen voor de liberale democratie in Europa. In hun streven om een ethocratie te construeren (een democratievorm waarin de staat toebehoort aan een etnische gemeenschap) doen zij afbreuk aan de rechten van etnische en religieuze minderheden, zoals moslims in West-Europa en Roma (zigeuners) in Oost-Europa.

CONCLUSIE

Populisme komt in veel verschillende vormen en stijlen voor en weet mensen in heel diverse culturele en politieke omstandigheden te mobiliseren. Wat populistische spelers gemeen hebben is moraliseren en politiseren: zij trekken het politieke debat in de morele sfeer en willen veronachtzaamde kwesties en groepen (opnieuw) tot een politieke zaak maken. Waar populisme vaak eenvoudige oplossingen voor ingewikkelde problemen aandraagt, doet antipopulisme hetzelfde. Populisten stellen elk politiek bestel - inclusief de liberale democratie - voor complexe uitdagingen. De beste manier om die het hoofd te bieden is een open dialoog met populistische spelers en hun aanhangers aan te gaan; hoe moeilijk dit ook moge zijn. Het doel van een dergelijke dialoog moet zijn om de aanspraken en onvrede van de populistische elite en massa beter te begrijpen en daar liberaal-democratische antwoorden op te formuleren. Tegelijkertijd moeten mensen uit de praktijk en wetenschappers zich meer op de boodschap dan op de boodschapper richten. In plaats van op voorhand aan te nemen dat populistische partijen ongelijk hebben, moeten zij serieus onderzoeken in hoeverre de voorgestelde beleidsmaatregelen binnen een liberaal-democratisch bestel zijn gegrond. ♦

Cas Mudde is universitair hoofddocent aan de Universiteit van Georgia (Verenigde Staten) en onderzoeker aan het Centrum voor Onderzoek naar Extremisme (C-REX) aan de Universiteit van Oslo. Dit essay is grotendeels gebaseerd op de publicatie Populisme (Amsterdam University Press, 2017), die hij samen met Cristóbal Rovira Kaltwasser schreef. Enkele andere recente publicaties zijn On Extremism and Democracy in Europe en The Far Right in America.

TABEL 1. POSITIEVE EN NEGATIEVE EFFECTEN VAN POPULISME OP DE LIBERALE DEMOCRATIE

POSITIEVE EFFECTEN	NEGATIEVE EFFECTEN
Populisme kan een stem geven aan groepen die zich niet vertegenwoordigd voelen door de politieke elite.	Populisme kan het idee en de praktijk van de meerderheidsregel gebruiken om de rechten van minderheden te omzeilen.
Populisme kan buitengesloten groepen in de samenleving mobiliseren en hun integratie in het politieke systeem vergroten.	Populisme kan het idee en de praktijk van volkssoevereiniteit gebruiken om instituties die opgezet zijn ter bescherming van grondrechten uit te hollen.
Populisme kan de alertheid van het politieke systeem verbeteren door bij te dragen aan beleidsmaatregelen zoals voorgestaan door buitengesloten groepen in de samenleving.	Populisme kan bijdragen aan nieuwe politieke verdeeldheid, wat de vorming van stabiele politieke coalities belemmert.
Populisme kan de democratische verantwoording vergroten door kwesties en beleidsthema's onder te brengen in het politieke domein.	Populisme kan leiden tot een politieke moralisering, waardoor het bijzonder moeilijk, zo niet onmogelijk wordt om overeenstemming te bereiken.

Kernenergie is nog steeds een heet hangijzer. In 2017 was er een 90 kilometer lange menselijke ketting als protest tegen de kerncentrale van het Belgische Tihange (foto: Michaela / Flickr)

LESMATERIAAL (HAVO-VWO)

...OVER (R)EVOLUTIE GESPROKEN

In het tweede nummer van de tweede jaargang (1971) van *Politieke & Sociale Vorming* - de voorganger van *Maatschappij & Politiek* - met als thema *Burgerlijke ongehoorzaamheid*, stelt de redactie in het redactioneel 'dat de kruisrackettenaffaire tot een hernieuwde belangstelling voor burgerlijke ongehoorzaamheid heeft geleid. Vakbonden, vredesbeweging en politieke partijen buigen zich over de vraag in hoeverre acties van bewuste geweldloze wetsovertreding onderdeel mogen uitmaken van hun strategie'. In dit nummer is een uitgebreid lessenopzet opgenomen met als centrale vraag 'Welke vormen van protest of actie vind je onder welke omstandigheden aanvaardbaar'. De auteurs, Tjerk Busstra en Hans Dieteren, melden dat dit lesmateriaal tamelijk tijdloos is maar bevelen aan het aan te passen aan de actualiteit. Volgens de huidige *M&P*-redactie betreft het 46 jaar later slechts drie vragen, hoewel? Over (r)evolutie gesproken. ♦

Je moet toch wat! maar mag ook alles

Geef van de onderstaande situaties aan welke situaties voor jou wèl of niet acceptabel zijn.	vind ik wel acceptabel	vind ik niet acceptabel
1. Een anonieme actiegroep steelt geheime legerdocumenten over de plaatsing van kernwapens.		
2. Een bijstandsmoeder gooit een moccataart naar de minister van Sociale Zaken.		
3. Een verontwaardigde man slaat de eigenaar van een bedrijf, dat giftige afvalstoffen dumpte op de plaats waar zijn huis staat, in het gezicht.		
4. Nadat de Tweede Kamer een bezuinigingsplan voor het onderwijs heeft goedgekeurd, gaat het onderwijzend personeel in staking.		
5. Een Tweede Kamer-lid stelt vragen aan de minister over een miljoenenfraude bij de Rijkspostspaarbank.		
6. Een arts helpt een ernstig zieke vrouw op haar verzoek aan een zachte dood.		
7. Busschauffeurs laten, uit protest tegen de steeds hoger wordende tarieven van openbaar vervoer, passagiers een week lang gratis meerijden.		
8. Anti-kernenergie demonstranten ketenen zich vast aan de hekken van een kerncentrale. Er kan geen auto meer door.		
9. Onbekenden gooien een traangasbom in de Tweede Kamer.		
10. Werknemers van een verzekeringsmaatschappij staken uit protest tegen het ontslag van een collega, die lid is geworden van de Baghwan-beweging.		
11. Nadat een kind werd overreden op een slecht beveiligd kruispunt blokkeren buurtbewoners de rijweg.		
12. Omdat zijn benzinepomp op last van de gemeente moet worden gesloten, schildert de eigenaar van het tankstation een leuze op de deur van het gemeentehuis.		
13. Om de aandacht te vestigen op de woningnood in hun stad, bezetten actievoerders het kantoor van een makelaar.		
14. Uit protest tegen de massale werkloosheid houden honderdduizenden Nederlanders een protestdemonstratie in Den Haag.		
15. Een bewoner van Rotterdam rijdt al jaren zonder te betalen mee in de metro. Hij is voor gratis openbaar vervoer.		
16. Gehinderd door de deelnemers aan een verboden protestdemonstratie rijdt een automobilist in op de menigte.		
17. In het kader van de actie 'Weg met dit kabinet' sturen tienduizenden Nederlanders briefkaarten naar het privé-adres van de minister-president.		
18. Hoewel de regering heeft besloten radioactief afval op te slaan in zwaarbewaakte bunkers, gaan actievoerders door met hun protest. Zij blokkeren regelmatig de toegangswegen naar de bunkers.		
19. Een goed getraide groep pleegt aanslagen op het leven van vooraanstaande werkgevers en politici.		
20. Een kleine groep anti-fascisten besmeurt het kamerlid Janmaat na afloop van een vergadering van de Centrum Partij met verf.		

RECENSIES

REVOLUTIE!

Welke ideeën liggen ten grondslag aan de idealen van de Franse president?

Emmanuel Macron koos ervoor om, in de aanloop van de Franse presidentsverkiezingen in 2017 zijn verhaal te vertellen in de autobiografie met de titel *Révolution*. In het eerste hoofdstuk met als titel 'Wie ik ben' vertelt hij over zijn jeugd in een artsengezin, zijn studententijd in Parijs aan de universiteit Sciences Po en de staatsschool ENA, zijn tijd als bankier, als minister van Economische Zaken en de oprichting van zijn partij En Marche!. Deze samenvatting van zijn leven geeft hij om te illustreren aan wie hij verplicht is om 'de liefde voor de vrijheid door te geven'. In de hoofdstukken die volgen ontvouwt Macron hoe Frankrijk weer gelukkig kan worden. Ingrijpende veranderingen, zoals globalisering, digitalisering, groeiende ongelijkheid, klimaatverandering, geopolitieke conflicten, terrorisme en afbrokkeling van Europa, hebben de wereld om zijn kop gezet. Volgens Macron kunnen deze grote vraagstukken niet met dezelfde mensen, dezelfde ideeën en hetzelfde systeem worden beantwoord. Het vraagt om een grote verandering. Zijn invulling hiervan schetst hij in hoofdstuktitels als: 'Producers in Frankrijk en de planeet redden', 'Onderwijs voor al onze kinderen', 'Van je werk kun je leven', 'Meer doen voor hen die minder hebben', 'De verschillende delen van Frankrijk met elkaar verzoenen', 'De bescherming van de Fransen', 'Het opnieuw inrichten van Europa' en 'De macht teruggeven aan hen die het doen'. Hij schetst ervoor klaar te zijn om als president de strijd aan te gaan om de kloof met de Verenigde Staten en China niet nog groter te laten worden en Europa weer op de kaart te zetten. LM

Emmanuel Macron, REVOLUTIE!, Xander Uitgevers BV, Amsterdam, 2017 (Franse uitgave in 2016), 239 bladzijden

REVOLUTIONAIRE LENTE

In het boek *Atlas des arabischen Frühlings* bliken tientallen experts terug op de opstanden en analyseren ze hoe het de landen nu vergaat.

Als dominostenen vielen autoritaire staten in Noord-Afrika ruim zes jaar geleden om. Een heuse revolutionaire wind woei door de regio. Westerse media spraken over een Arabische Lente, verwijzend naar de Europese volkslente van 1848. Een van de vele auteurs van de *Atlas des arabischen Frühlings* merkt op dat het begrip wat ongelukkig gekozen is. Enerzijds betrof het geen lente die vergelijkbaar was met de volkslente van 1848, anderzijds deed het 'Arabische' de opstand onrecht aan. Ook niet-Arabische bevolkingsgroepen zoals de Koerden en de Berbers betaalden een hoge prijs voor de eisen die ze aan de regeringen stelden. In dit met prachtige foto's en handige kaarten rijkelijk geïllustreerde boek komen allerlei aspecten van de regio aan de orde. Zo is er niet alleen aandacht voor de verschillende religies en bevolkingsgroepen in de regio, maar bevat de atlas ook gegevens over handel en economie, komt het waterprobleem aan de orde, gaan de auteurs in op de ontwikkeling van verschillende (sub)culturen en is er - zeer actueel! - aandacht voor vrouwenrechten in de wetgeving van verschillende landen. Uiteraard ontbreken de landenportretten niet. Deze portretten bevatten naast een kaart en een analyse eveneens een overzichtelijk tijdspad waarbij ook belangrijke gebeurtenissen die vijf jaar na de Arabische Lente plaatsvonden in kaart zijn gebracht. In de *Atlas des arabischen Frühlings* is er aandacht voor de hele Arabische wereld en niet alleen voor de landen waar de Arabische Lente destijds tot de val van regimes leidde. Daarin onderscheidt dit boek zich van menig ander boek over de volksopstanden in deze regio. Laat u zich vooral niet afschrikken door de Duitse taal! IP

Daniel Gerlach, Moritz Behrendt, e.a. (red.), ATLAS DES ARABISCHEN FRÜHLINGS, BpB, Bonn, 2017, 335 bladzijden

POLITIEK PAMFLET

Ferdinand Grapperhaus pleit ervoor dat de elite zijn verantwoordelijkheid herneemt voor de samenleving als geheel.

Rafels aan de rechtsstaat ontleedt niet zozeer de rechtsstaat, zoals de titel suggereert, maar vormt een felle aanklacht tegen de maatschappelijke ontwikkelingen van de laatste twintig jaar. De auteur duikt eerst in de geschiedenis. Volgens hem zou de Marshallhulp sterk hebben bijgedragen aan de egalitaire samenleving van na de oorlog. Hierbij lijkt hij de omvang en invloed van die hulp te overschatten. Daarnaast idealiseert hij het egalitaire en solidaire karakter van die naoorlogse tijd, waarin de klassenstrijd nog een wezenlijke rol speelde. Bovendien verscheurde 'de Indonesische kwestie' het land, met kosten die de omvang van de Marshallhulp overtroffen. Overtuigender is de schrijver als hij de negatieve gevolgen van de huidige ontwikkelingen in kaart brengt, al zal niet iedereen zijn analyse onderschrijven. Scherp brengt hij de toenemende kloof tussen elite en groeiende onderklasse in kaart. Vroeger zou die elite zich verantwoordelijk hebben gevoeld voor de samenleving als geheel, nu zingt die zich er meer en meer van los. Dat geldt vooral voor het internationaal georiënteerde bedrijfsleven. Sociale uitkeringen maskeren de groei van een nieuwe onderklasse. Die bestaat enerzijds uit uitgerangeerde autochtonen die de moderne ontwikkelingen niet kunnen bijbenen, anderzijds uit allochtonen die er niet in zijn geslaagd te integreren. Dat laatste werd bij de eerste generaties immigranten bewust niet bevorderd, stelt de auteur terecht vast. De wil om het cement in de samenleving te herstellen verdwijnt steeds meer. Op papier blijft het bestaansminimum gehandhaafd, maar dat wordt uitgehold door hogere huren, eigen risico in de zorg enzovoorts. Voor een leraar maatschappijleer gaat het niet steeds om gloednieuwe gezichtspunten, maar ze staan hier wel in kort bestek op een rijtje en worden met verve gepresenteerd. Een nuttig pamflet als uitgangspunt voor een maatschappelijke discussie. WB

Ferdinand Grapperhaus, RAFELS AAN DE RECHTSSTAAT, Uitgeverij Prometheus, Amsterdam 2017, 125 bladzijden

TOBBEN OVER VOLK

Het begrip *volk* wordt in de politiek veel gebruikt en vooral misbruikt. Daarom is het een uitstekend idee het begrip diepgaand van verschillende kanten te belichten.

Zelden wordt met *volk* zonder meer de bevolking bedoeld. Veelal gaat het om de publieke opinie of om boze burgers. De titel *Wat is een volk?* betekent een knipoog naar het beroemde pamflet van Ernest Renan uit 1882 *Wat is een natie?*. Helaas hebben geen van de vijf schrijvers zich laten inspireren door de heldere schrijfstijl en de scherpe formuleringen van Renan. Alain Badiou somt de associaties op die hem te binnen schieten bij het begrip *volk*, deels verhelderend en soms origineel, maar deels ook ver gezocht en niet ter zake. Pierre Bourdieu gaat redelijk overtuigend in op de sociale functie van volkstaal, dan wel plat taalgebruik. Judith Butler plaatst kanttekeningen bij groeperingen, onder meer bij demonstranten, die zich erop beroepen *het volk* te vertegenwoordigen. Zij plaatst deze pretentie in een lange traditie. Zo verrichtte Brutus zijn moord op Julius Caesar uit naam van *het volk*, om spoedig tot de ontdekking te komen dat dit hem niet in dank werd afgenomen. Ook de demonstranten van 1968 bleken bij de verkiezingen over weinig aanhang te beschikken. Georges Didi-Huberman behandelt het verband tussen *volk* en de vormen van representatie, met onder meer de problemen van de parlementaire democratie, waarbij de strekking van het betoog wat schimmig blijft. Dat laatste geldt niet voor de even korte als heldere laatste bijdrage, van Jacques Rancière, waarin hij het populisme op een overtuigende manier analyseert. Daarbij wijst hij erop dat een repressief immigratiebeleid en discriminatie op de arbeidsmarkt niet onder populistische invloed tot stand zijn gekomen. Populisten hebben immers nooit aan de regering deelgenomen (in Frankrijk). Volgens de achterflap hebben de auteurs gemeen dat ze een simplificering van het begrip *volk* verwerpen. Een juiste constatering, maar het is de vraag of dat niet wat is doorgeschoten. *WB*

Alain Badiou e.a., *WAT IS EEN VOLK?*, Uitgeverij Octavo, Amsterdam, 2017, 115 bladzijden

NIET ALLEEN TEGEN GEVESTIGDE ORDE

Naast een bruikbaar kader bevat *Wat is populisme?* ook een dwingende uitnodiging voor een debat met populistten.

Op de vraag wat populistten belangrijk vinden, antwoorden mensen al snel dat *de populist* tegen de elite is. De populist is dan vooral gekeerd tegen de gevestigde orde. Volgens de politiek denker Jan-Werner Müller is dat een incompleet antwoord. Populisten zijn namelijk, volgens hem, zowel anti-elite als antipluralistisch. Populisten beweren dat zij het volk en daarmee de volkswil vertegenwoordigen. Deze volkswil bestaat volgens hen slechts in een variant. Verschil en scheidenheid bestaat niet en wie zich tegen de populist keert is ook tegen het volk. Müller maakt in zijn essay over populisme duidelijk wat populisme in theorie inhoudt en wat populistten in praktijk bewerkstelligen. Heeft u ooit een (Europese) populist in het pluche gezien? Volgens de auteur komt dat zeker voor, ook al lijkt dat een paradoxale situatie te geven. Gezien de huidige ontwikkelingen in de wereld biedt dit boek een bruikbaar kader om bijvoorbeeld Trump, Erdogan, maar ook onze eigen Wilders beter te begrijpen. Dit gebeurt dan wel met een gedegen begrip en feitenarsenaal in plaats van met politieke statements. Alleen al daarom is dit boek een *must* voor iedere docent maatschappijleer. Dit essay biedt een scala aan discussie- en onderzoeksonderwerpen. Denk hierbij aan de vragen 'Wie is de zwijgende meerderheid?' of 'Wat is politieke legitimiteit in de eenentwintigste eeuw?'. Daarnaast biedt het boek ook een blik in de psyche van de populistische leider en maakt het aanstalten naar de grote vraag: 'Hoe nu verder?'. Müller eist een inclusief debat dat op de inhoud wordt gevoerd en dat dus ook met populistten moet worden gevoerd. Buitensluiten is volgens hem weglopen voor het probleem. Aanhangers van de liberale democratie moeten nadenken over de tekortkomingen van de huidige politieke structuren, aldus Müller. *KV*

Jan-Werner Müller, *WAT IS POPULISME?*, Nieuw Amsterdam, Amsterdam, 2017, 128 bladzijden

NOG VIER JAAR

Angela Merkel is meer dan een politieke biografie.

Welke weg heeft Angela Merkel afgelegd om door *TIME* tot 'kanselier van de vrije wereld' te worden gekroond? Deze weg wordt beschreven in de biografie over Merkel door de historicus Michèle de Waard. Direct merk je dat de auteur een gedegen historisch onderzoek heeft uitgevoerd om dit boek te funderen. Zo schemert in heel het boek door dat zij veel (on)bekende bronnen heeft geraadpleegd en met een groot aantal aangehaalde mensen heeft gesproken. De kracht van het boek zit met name in twee elementen. Ten eerste weet De Waard wereldbeelden en maatschappijvisies tegenover elkaar neer te zetten. Dit komt bijvoorbeeld naar voren in haar beschrijving van het *Koude Oorlog*- en *Die Wende*-tijdperk. Deze gebeurtenis heeft een grote invloed op Merkels politieke opvattingen. Het geeft zowel een verklaring voor de huidige geopolitieke agenda van Duitsland als voor de standpunten in het economische beleid. Het lezen van deze biografie brengt een vorm van historisch besef met zich mee. De doorwerking, op vandaag de dag, van reeds gemaakte beslissingen wordt steeds opnieuw verduidelijkt. Daarnaast zit de kracht van het boek in het economische karakter. Veel van de problemen van de Europese Unie zijn verbonden met en/of veroorzaakt door de crises van de eenentwintigste eeuw. Ondanks dit economische karakter is het geen zware economische kost, maar door en door politiek. De hoofdstukken lezende ziet men het stromenmodel (MAW-C/C: politieke besluitvorming) in praktijk komen. Alleen onder juiste omstandigheden kan er beleid voor een veranderende Europese Unie worden ontwikkeld. Ondanks dat het een uitgebreide politieke biografie is, moet het De Waard worden meegegeven dat het allesbehalve promotiemateriaal voor Merkel is. Als docent maatschappijleer zijn diverse inzichten, zoals over het ontstaan van de Europese Unie en de Frans-Duitse as, direct toepasbaar in de les. *KV*

Michèle de Waard, *ANGELA MERKEL. EEN POLITIEKE BIOGRAFIE*, Amsterdam University Press, Amsterdam, 2017, 300 bladzijden

BURGERSCHAPSAGENDA MBO

Op 14 september ondertekenden minister Jet Bussemaker (OCW) en Ton Heerts van de MBO Raad de *Burgerschapsagenda mbo 2017-2021*. Het ministerie en de mbo-scholen willen de komende vier jaar het burgerschapsonderwijs naar een hoger plan brengen. De NVLM is blij met de aandacht voor het burgerschapsonderwijs maar vindt de burgerschapsagenda nog te vrijblijvend. We zullen er bij het nieuwe kabinet op aandringen de komende jaren meer daadkracht op dit gebied te tonen.

CSE 2018

Het vorige schooljaar en dit schooljaar zijn enkele veranderingen doorgevoerd. Vorig jaar veranderde de naam van maatschappijleer 2 in maatschappijkunde; het programma veranderde niet. Het nieuwe programma maatschappijwetenschappen is dit jaar ingegaan, maar waar doen de leerlingen dit jaar eindexamen in?

- Vmbo-leerlingen doen centraal schriftelijk examen in Maatschappijkunde.
- Havoleerlingen doen centraal schriftelijk examen in Maatschappijwetenschappen regulier (tenzij uw school een pilotschool voor het nieuwe programma is).
- Vwo-leerlingen doen centraal schriftelijk examen in Maatschappijwetenschappen regulier (tenzij uw school een pilotschool voor het nieuwe programma is).

Het cohort 2017-2018 havo en vwo is dit jaar in havo-4 en vwo-4 met het nieuwe programma maatschappijwetenschappen gestart. Havoleerlingen zullen in 2019 dus centraal schriftelijk examen doen in het nieuwe programma. Vwo-leerlingen volgen een jaar later, in 2020. In beide gevallen is er nog wel een bezemexamen voor leerlingen die het jaar daarvoor zijn gezakt en dus nog in het *oude* programma les hebben gehad.

SAVE THE DATE: DOCENTENDAG 2018

De volgende Docentendag Maatschappijleer vindt plaats op vrijdag 9 februari 2018. Het ochtendgedeelte vindt plaats in de Koninklijke Schouwburg in Den Haag en het middagedeelte bij ProDemos en bij verschillende Haagse instituties. Joris Luyendijk opent de Docentendag met de lezing *Het kleine bubbelcollege*. In deze lezing stelt Luyendijk zijn eigen comfortabele wereldbeeld ter discussie. Wat waren voor hem *slutelmomenten* waarop de wereld anders bleek dan hij daarvoor dacht? Hij kijkt vanuit meerdere invalshoeken naar grote gebeurtenissen in Nederland en de wereld. Prikt Luyendijk ook uw bubbel door?

De avond voor de Docentendag - op donderdag 8 februari - vindt traditiegetrouw het avondprogramma plaats. We zijn trots te kunnen melden dat we dan in het Vredespaleis te gast zullen zijn.

Mis het niet en noteer de data alvast in uw agenda! Begin december start de inschrijving.

Ingrid Faas | www.nvln.nl

EBERLUTIONAIR

De burgemeester van Nederland is overleden. Sinds eind januari van dit jaar wisten we dat Eberhard van der Laan ernstig ziek was. Dit nieuws maakte veel los in ons land. Van der Laan was altijd al een geliefd bemoeial. Geen politicus, maar een amateur die zich graag met de publieke zaak bemoeide. Aldus zijn eigen opvatting over zijn positie. Als gemeenteraadslid van 1990 tot 1998, als minister van 2008 tot 2010 en als burgemeester vanaf 2010.

Bij de installatie van Van der Laan als burgemeester sprak wethouder Lodewijk Asscher de volgende woorden: 'Een gevlugelde uitspraak is: "als het echt lastig wordt, dan bellen we Van der Laan". Wat een luxe om u vanaf vandaag permanent tot onze beschikking te hebben'.

En permanent aanwezig was Van der Laan gedurende zijn burgemeesterschap. Hij bemoeide zich graag overall mee. Problemen in Amsterdam, de (inter)nationale rol van deze stad en nationale vraagstukken. Ik denk aan de Top-600 van jonge criminelen, Koningsdag, de inhuldiging van Ajax, drukte in de binnenstad, de zwartepietendiscussie, gespannen verhoudingen tussen bevolkingsgroepen en angst voor terreur. Als Van der Laan zich ergens mee bemoeide, loste hij het op. Als hij sprak, luisterde de rest.

Zijn achtergrond als advocaat en mediator gaven hem hiervoor de juiste bagage. Maar bovenal was het zijn bijzondere persoonlijkheid en uitzonderlijk verbaal talent. Hij was erudiet, empathisch en emotioneel. Dit uitte hij met een felle directheid in klinkende volzinnen. Een staatsman die zich thuis voelde op straat. Waardering was er altijd voor hem in functie, maar de bewondering ging naar ongekende hoogte sinds Van der Laan eind januari zijn slechte nieuws wereldkundig maakte. Zelden werd er zoveel gesproken over een uitzending van *Zomergasten* - over de gast, in plaats van over de presentator. Niet eerder werd een koninklijke arm zoveel gedeeld. Na deze indrukwekkende beelden, hakte de ontroerende *vaarwelbrief* van 18 september er collectief in. Zijn brief werd twee dagen later beantwoord met een massaal applaus en 'Aan de Amsterdamse grachten' voor de ambtswoning aan de Herengracht.

Wat mij betreft allemaal volkomen terecht. Voor een burgervader en burgemeester tegelijk. Een voorbeeld voor alle burgemeesters, burgers en meesters.

Ik stel voor dat we allemaal iets overnemen en laten voortleven van Eberhard. En werken aan die lieve klas, lieve stad en lieve wereld. Een mooi eerbetoen en een prachtige ontwikkeling. Eberlutionair.

Hans Teunissen

EEN BIJZONDERE LES

VERSCHILLEN

Terwijl mijn leerlingen hun draai achter de computer vinden, loop ik een rondje. Bij Joris en Sara blijf ik hangen; zij zijn in een verhitte discussie verwickeld over Vereniging Martijn. Of ik wel weet dat er in Nederland een vereniging bestond die pedofilie goedkeurde?! Sara zegt dat vrijheid van vereniging toch ook voor Martijn moet gelden, terwijl Joris het heeft over de waarden en normen van onze maatschappij; en dat een dergelijke vereniging daar niet in past. Twee stoelen verder gaat het over iets heel anders, namelijk hoe lang je jouw *fidget spinner* kunt laten draaien met maar één keer aanduwen. Aan de andere kant van het lokaal wordt er gevoetbald met een rugzak van iemand die dat overduidelijk niet leuk vindt en zie ik Isa de haren van Nova invlechten terwijl George naast hun onverstoortbaar Joris Luyendijks bestseller *Het zijn net mensen* leest.

Zie hier de grootste uitdaging van het lesgeven op de unit vavo; het omgaan met de verschillen tussen leerlingen. Deze zijn groot. Zo heb ik in mijn drie vmbo-t klassen leerlingen van allerlei pluimage: een ongemotiveerde vwo'er, een gezakte havist, een ambitieuze vmbo-basisberoepsleerling, een autist, een ADHD'er, ADD'ers, enzovoorts. Maar ook een topsporter, een meisje dat worstelt met haar paranormale begaafdheid en een jongen met ernstige allergieën. Bovendien variëren mijn leerlingen in leeftijd. Zo geef ik les aan meisjes van 16 en jongens van 25. Sommige leerlingen hebben nog nooit maatschappijleer gehad, sommigen al wel drie jaar en ook nog eens op verschillende niveaus en van verschillende docenten op verschillende scholen. Sommige leerlingen hebben de anderhalf jaar voordat ze in mijn les zaten deels thuis of in een tehuis doorgebracht, sommigen in het ziekenhuis en sommigen in de gevangenis.

De negatieve gevolgen van een les die op de middengroep is gericht ken ik nog van vorig jaar. De sterke leerling had de opdrachten uit het werkboek snel af maar de zwakkere leerling had moeite de opdrachten te begrijpen. De ene leerling maakt gebruik van de vrijheid die ik bied, de andere misbruik. Niet inspelen op de verschillen tussen leerlingen staat het leren dus behoorlijk in de weg.

Maar na twintig minuten is iedereen dan eindelijk ingelogd en zijn alle neuzen gericht op de computers. Er wordt gewerkt. Ook al zijn de verschillen groot, voor al deze leerlingen geldt uiteindelijk hetzelfde... een diploma halen! ♦

Janine Middelkoop is docent maatschappijleer en maatschappijkunde aan het Nova College te Haarlem. Ook is zij auteur bij uitgeverij Essener.

MAATSCHAPPIJ & POLITIEK

is een uitgave van ProDemos, Huis voor democratie en rechtsstaat. Hierin zijn tevens opgenomen de mededelingen van de NVLM. De redactieleden zijn in hun journalistieke werkzaamheden onafhankelijk.

REDACTIE

Ivo Pertijs
hoofd-
redacteur

Bas
Banning

Marian
van den
Berge

Wolter
Blankert

Vincent
de Geus

Lieke
Meijs

COLUMNISTEN

Stef
van der
Linden

Halil
Ibrahim
Karaaslan

Koen
Vossen

RECENSENT

EINDREDACTIE Maarten Cras

ART DIRECTION Jenny Kan | jenniness.com

OPMAAK Lidewij Spitshuis | lidewij.net

OMSLAGFOTO

José Goitia/New York Times/Hollandse Hoogte

DRUK EDG Media

UITGEVER ProDemos

REDACTIESECRETARIAAT

ProDemos, Hofweg 1H
2511 AA Den Haag
telefoon: 070 757 02 00
e-mail: m&p@prodemos.nl
www.maatschappijenpolitiek.nl

ABONNEMENTSPRIJZEN M&P

Zie www.maatschappijenpolitiek.nl

NIEUWE ABONNEMENTEN

Nieuwe abonnementen kunnen op elk gewenst tijdstip ingaan. Afhankelijk van de ingangsdatum wordt een evenredig gedeelte van de prijs van een jaarabonnement in rekening gebracht. Meld u aan via www.maatschappijenpolitiek.nl/abbonementen.

Abonnees kunnen adreswijzigingen doorgeven door een e-mail te sturen aan m&p@edg.nl.

AUTEURSRECHT

Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd zonder voorafgaande toestemming van de redactie met uitzondering van de tekst van het leerlingenmateriaal, indien dit geschiedt zonder winstoogmerk. In alle gevallen dient de bron duidelijk te worden vermeld.

ADVERTENTIES

Zie www.maatschappijenpolitiek.nl.
Of op aanvraag bij de uitgever,
telefoon: 070 757 02 00
e-mail: m&p@prodemos.nl

KOPIJ EN MEDEDELINGEN

Bijdragen naar het redactiesecretariaat.

Save the date

2018

DOCENTENDAG MAATSCHAPPIJLEER

De Docentendag is de jaarlijkse vakconferentie voor docenten maatschappijleer, maatschappijkunde, maatschappijwetenschappen en burgerschap.

Avondprogramma

Donderdag 8 februari 2018
Vredespaleis, Den Haag
Plaats voor 140 deelnemers

Dagprogramma

Vrijdag 9 februari 2018
Koninklijke Schouwburg (ochtend)
& ProDemos (middag), Den Haag
Opening door Joris Luyendijk met
'Het kleine bubbelcollege'. Prik
hij ook uw bubbel door?
Daarna volgen drie rondes waarin
u kunt kiezen uit workshops,
excursies en lezingen.
Plaats voor 400 deelnemers

Inschrijven vanaf 4 december 2017.
Wees er snel bij!
prodemos.nl/docentendag

ProDemos

